

ΟΦΦΕΛΤΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΟΜΙΛΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΤΕΥΧΟΣ 6 - ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2008

- ▶ Κυπριακή Κεραμική της Πρώιμης εποχής του Χαλκού ▶ Το αποστραγγιστικό έργο στο Κωπαϊδικό πεδίο ▶ Κύπρος και Ασσύριοι κατά τον 8ο αιώνα π.Χ.
- ▶ Το Μεγάλο Κίνημα των Σατραπών και η ελληνική στάση ▶ «Λαός των αρμάτων»
- ▶ Το Ευαγγέλιο κατά τον 17ο και 18ο αιώνα

Το κοινό ενδιαφέρον για την Αρχαιολογία και η αγάπη για την πολιτιστική κληρονομία τόσο του τόπου μας όσο και του ευρύτερου περιβάλλοντος, στο οποίο ζούμε, ήταν τα κίνητρα, τα οποία ώθησαν μια ομάδα φοιτητών να ιδρύσει τον Όμιλο Αρχαιολογίας το 2001. Μέσα από διάφορες δραστηριότητες, ο όμιλος μας στοχεύει να προβάλλει τον αρχαιολογικό πλούτο, καθώς επίσης επιδιώκει και την ευαισθητοποίηση των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας, αλλά και της κοινωνίας, σχετικά με τη διατήρηση, διαφύλαξη και μελέτη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ακόμη δεν επικεντρώνεται μόνο στη διεύρυνση των γνωστικών οριζώντων των μελών του, αλλά παράλληλα έχει θέσει ως στόχο του την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης και τη δραστηριοποίησή τους σε θέματα αρχαιολογίας και ιστορίας.

Επίσης ο Όμιλος Αρχαιολογίας στοχεύει, μέσα από τις ομαδικές του δραστηριότητες και μέσα από το περιοδικό το οποίο εκδίδει από το 2002, να μεταλαμπαδεύσει στους φοιτητές, οι οποίοι ουσιαστικά είναι το μέλλον αυτού του τόπου και γενικότερα αυτού του κόσμου, ότι η ανθρωπότητα δεν προχωρά μόνο με ανθρώπους, οι οποίοι διαθέτουν ένα μορφωτικό επίπεδο και που μελετούν παθητικά την επιστήμη τους, αλλά ενδυναμώνεται όταν συγκροτείται από άτομα, τα οποία παράλληλα δραστηριοποιούνται και σε άλλους τομείς, ώστε να έχουν μια ποικιλότητα μόρφωσης, οι οποίοι σέβονται τον συνάνθρωπό τους, τον περιβάλλον τους και τον πολιτισμό τους και οι οποίοι μπορούν να συνεργαστούν και να συνδυάσουν τη δουλειά τους και με τη δουλειά άλλων επιστημόνων, ώστε να καταλήξουν στην αλήθεια, την οποία αναζητούν.

Στα πλαίσια της επίτευξης των πιο πάνω στόχων, ο Όμιλος Αρχαιολογίας σε συνεργασία με τους καθηγητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου έχει διοργανώσει εκδρομές σε αρχαιολογικούς χώρους όπως Λέμπα, Καλαβασός – Τέντα, Χοιροκοιτία, Βασιλική Αγίου Γεωργίου, Αμαθούντα, Κούριο, Ιερό Απόλλωνα Υλάτη, Παλαίπαφος, Αρχαίο Θέατρο Πάφου, Άγιο Ηρακλείδιο, Φικάρδου και Κάτω Δρύ. Επίσης έχει διοργανώσει διαλέξεις, ενώ έχει προβάλλει ντοκιμαντέρ εκπαιδευτικού χαρακτήρα και ταινίες ψυχαγωγικού περιεχομένου. Άκομη αρκετοί είναι οι φοιτητές – μέλη του ομίλου, οι οποίοι συμμετέχουν σε ανασκαφές σε διάφορες θέσεις στην Κύπρο, όπως στη θέση Αγίοι Πέντε Γεροσκήπου και στην Παλαίπαφο. Επίσης, το περασμένο καλοκαίρι, για πρώτη φορά, μερικά από τα μέλη μας, είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν σε πρακτικά μαθήματα Υποβρύχιας Αρχαιολογίας, τα οποία πραγματοποιήθηκαν στο Ακρωτήριο στη Λεμεσό. Τα μαθήματα αυτά θα συνεχιστούν και φέτος, με στόχο να αναπτυχθεί το ενδιαφέρον των νεαρών αρχαιολόγων όχι μόνο για τα χερσαία ευρήματα αλλά και για τον πλούτο που κρύβει η θάλασσα στο βυθό της.

Τέλος τους στόχους του, τους επιτυγχάνει και μέσα από το εκφραστικό του όργανο, το περιοδικό «Οφέλη», το οποίο φέτος εκδίδεται για έκτη συνεχή φορά. Το περιοδικό περιέχει άρθρα σχετικά με την αρχαιολογία και την ιστορία. Ελπίζουμε η κοπιώδης προσπάθεια των μελών του Όμιλου Αρχαιολογίας να συμβάλει ουσιαστικά και έμπρακτα στα πανεπιστημιακά δρώμενα, καθώς επίσης να συνεχιστεί και στα μετ' έπειτα χρόνια.

Από τη Σύνταξη

ΟΦΕΛΤΗΣ: Το όνομα Οφέλης είναι η πρωιμότερη ελληνική επιγραφή που έχει βρεθεί στην Κύπρο, χαραγμένη πάνω σε σιδερένιο οβελό εντός του θαλαμοειδούς τάφου υπ' αριθμό 49 στην τοποθεσία Σκάλες της Παλαίπαφου του 1979. Ο τάφος χρονολογείται στον 11ο-10ο αιώνα π.Χ. Ειδικοί μελετητές χρονολόγησαν την επιγραφή στα 1050 π.Χ. και αυτό έχει μεγάλη σημασία για το νησί, αφού αποτελεί την πρωιμότερη μαρτυρία ύπαρξης της ελληνικής γλώσσας στο νησί. Η επιγραφή έχει χαραχθεί στο κυπριακό συλλαβάριο και διασώζει το όνομα ενός Έλληνα, στην γενική πτώση της Αρκαδικής διαλέκτου (ο-ρε-λε-τα-υ), ένδειξη ότι στο τέλος της 2ης χιλιετίας είχε ήδη διαμορφωθεί η Αρκαδοκυπριακή στο νησί. Το όνομα Οφέλης είναι σχετικά σπάνιο και ανήκει σε μυθολογικό πρόσωπο. Η πρώτη εμφάνιση της ελληνικής γλώσσας στην Παλαίπαφο, αλλά και η εμφάνιση ελληνικών μυθολογικών ονομάτων, γεγονός που φανερώνει κάποιες μορφές σχέσεις με την Ελλάδα, έρχεται να επιβεβαιώσει τη μυθική παράδοση που θέλει τον Αγαπήνορα, αρχηγό των Αρκάδων στην τρωική εκστρατεία, να ιδρύσει την Παλαίπαφο μετά τα τρωικά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κυπριακή Κεραμική της Πρώιμης εποχής του Χαλκού	4
Το αποστραγγιστικό έργο στο Κωπαϊδικό πεδίο	8
Το Μεγάλο Κίνημα των Σατραπών και η ελληνική στάση	12
Κύπρος και Ασσύριοι κατά τον 8ο αιώνα π.Χ.	14
Άγιος Νεόφυτος	16
«Λαός των αρμάτων»	20
Το Ευαγγέλιο κατά τον 17ο και 18ο αιώνα	24
Ανασκαφές 2007	27

ΦΟΙΤΗΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΟΦΕΛΤΗΣ

ΟΜΙΛΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Ιδιοκτησία:	Όμιλος Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου
Δια νόμου Υπεύθυνη:	Μάρια Μιχαήλ
Αρχισυνταξία:	Θωμάς Κωστή
Συντακτική Ομάδα:	Χαράλαμπος Παρασκευά, Μαρία Μιχαήλ, Νίκη Κυριάκου, Γεώργιος Σταματίου, Μιχάλης Γεωργίου, Θεοχάρης Πέτρου, Χρυσοβαλάντης Κυριάκου, Πετρούλα Χατζηττοφή
Διόρθωση Κειμένων:	Θεοχάρης Πέτρου, Μαρία Μιχαήλ, Χαράλαμπος Παρασκευά
Επιμέλεια Έκδοσης:	Χαράλαμπος Παρασκευά, Θωμάς Κωστή
Ηλεκτρονική Σελίδωση:	Θωμάς Κωστή
Εκτύπωση:	H. Loizides LTD

Κυπριακή κεραμική της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού

A vessel is the enduring symbol which is expressed as the vehicle for carrying all life and thought.
Christine Boswijk

Χαράλαμπος Παρασκευά
ΙΣΑ 4ο

Ένα από τα σημαντικότερα τεκμήρια ύπαρξης και χρονολογικής τοποθέτησης πολιτισμού, αλλά και πηγή πληροφοριών για την οικονομική και πολιτικοκοινωνική εξέλιξη του αποτελεί η κεραμική, ένα υποσύνολο του υλικού πολιτισμού που περιλαμβάνει αντικείμενα, τα οποία έχουν κατασκευασθεί από πηλό και έχουν υποστεί όπτηση (Rice 1987). Η κεραμική σηματοδοτεί τη δράση ανθρώπων, η ποσότητά της δίνει συγκριτικά μεγέθη, ενώ οι μελέτες προέλευσης του πηλού μπορούν να καταδείξουν εμπορικά δίκτυα και αλληλεπιδράσεις μεταξύ οικισμών. Επίσης οι διαφορές ή ομοιότητες των τύπων στην τεχνική και διακόσμηση μπορούν να καταδείξουν σχέσεις μεταξύ οικισμών, ενώ η τυποποίηση και η διασπορά τους μπορεί να αποδώσει το πολιτικό κλίμα που επικρατεί. Υπό το πρίσμα αυτό μελετάται στο παρόν άρθρο η κεραμική της Κύπρου της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (εφεξής ΠΕΧ). Προτού, όμως, αρχίσει η ενδοσκόπηση της κεραμικής της περιόδου καλό θα ήταν να ανιχνευθεί η πορεία εξέλιξης αυτής

από τα πρώτα χρόνια που εντοπίζεται στο νησί, μέχρι και την υπό μελέτη περίοδο.

Στην Κύπρο πρώτη εμφάνιση κεραμικής έχουμε στην Νεολιθική II περί τα 4600-4500 π.Χ. στον οικισμό της Σωτήρας και λίγο αργότερα στο Καντού, Πρωταρά και Άγιο Επίκτητο-Βρυσί (Δίκαιος et al. 1961, Tatton-Brown 1979, Καραγιώργης 1982). Τα αγγεία της περιόδου είναι χειροποίητα, μονόχρωμα με κτενιστή ερυθρή γραπτή διακόσμηση (Clarke 2001). Στην επόμενη περίοδο, την Χαλκολιθική (3900-2500 π.Χ.) αυξάνονται οι οικισμοί στο νησί, με αποτέλεσμα να έχουμε περισσότερα τεκμήρια για την κεραμική. Κυριότερος τύπος είναι η ερυθρή επί λευκού κεραμική. Τα αγγεία φέρουν λευκό επίχρυσμα επί του οποίου γράφεται με κόκκινο χρώμα η διακόσμηση.

Χάρτης με θέσεις όπου έχει εντοπιστεί Ερυθροστυλιβωτή κεραμική της ΠΕΧ I-III. (Πηγή: Microsoft Live Maps).

01.Βασίλεια	06.Χρυσήλιου	11.Μαρκί-Αλώνια	16.Λάρνακα	21.Πύργος
02.Λάπηθος - Βρυσί του Μπάρμπα	07.Φιλιά	12.Κοτσιάτης	17.Αρπέρα	22.Επισκοπή
03.Κάρμι	08.Δένεια	13.Αλάμπρα	18.Ψεματισμένος	23.Σωτήρα
04.Βουνοί	09.Αγία Παρασκευή	14.Καλοψίδα	19.Μαρώνι	24.Λέμπα
05.Δίκωμο	10.Πολιτικό	15.Πύλα	20.Καλαβασός	25.Κισσόνεργα

Εκτός από τη διακόσμηση έχουμε συνάμα αλλαγή στα σχήματα, ενώ παρουσιάζονται επίσης οι πρώτοι πίθοι στο νησί. Αντιπροσωπευτικές θέσεις της περιόδου είναι οι Ερήμη, Κισσόνεργα-Μοσφίλια, Καλαβασός-Αγίους, Λέμπα- Λάκκους και Σουσκίου-Λαόνα (Todd et al. 1991, Croft et al. 1999). Στην Ύστερη φάση της Χαλκολιθικής περιόδου παρατηρείται μια σαφής αλλαγή στην κεραμική στις θέσεις Λέμπα-Λάκκοι και Κισσόνεργα-Μοσφίλια, όπου απαντώνται αγγεία επιχρισμένα με κόκκινο πηλό, τα οποία ενίοτε στιλβώνονται (Peltenburg 1991: 9-20). Στο ενδιάμεσο διάστημα από τη λήξη της Χαλκολιθικής μέχρι την έναρξη της ΠΕΧ, τοποθετείται συμβατικά ο πολιτισμός της Φιλιάς, μια περίοδος αλλαγών στην κοινωνία, οικονομία, ταφικές πρακτικές και πολιτική οργάνωση ολόκληρου του νησιού, οι οποίες αποδίδονται σε πιθανή μετακίνηση πληθυσμών από τη Μέση Ανατολή στην Κύπρο (Peltenburg 1996: 17-27, Webb & Frankel 1999: 3-43, Steel 2004: 121-125). Οι θέσεις της Χαλκολιθικής εγκαταλείπονται γρήγορα, ενώ εμφανίζονται νέοι οικισμοί στην περιοχή της Φιλιάς και της κοιλάδας του Όβγου. Ραγδαία τεχνοτροπική και τεχνολογική αλλαγή παρατηρείται στην κεραμική την περίοδο αυτής, όπου επικρατεί η Ερυθροστιλβωτή κεραμική Φιλιάς μαζί με μια πιο τραχιά μορφή της για τα οικιακά σκεύη. Οι δύο αυτοί τύποι διαδίδονται σε ολόκληρο το νησί και συνυπάρχουν με άλλους υποδεέστερους τύπους (Stewart 1962: 223-225, Steel 2004: 124-125). Οι τύποι κεραμικής της φάσης της Φιλιάς εντοπίζονται αφενός στα ανώτερα στρώματα στην Κισσόνεργα-Μοσφίλια, δεικνύοντας την συνέχεια από την Χαλκολιθική Εποχή (Croft et al. 1999)· αφετέρου στα κατώτερα στρώματα στο Μαρκί-Αλώνια (Frankel et al. 1996), γεγονός που καθιστά αυτούς πρόγονους αντίστοιχων τύπων κεραμικής της ΠΕΧ (Stewart 1962: 230-232).

Η ΠΕΧ στην Κύπρο είναι περίοδος έντονης πληθυσμιακής αύξησης, αλλά και μορφολογικών αλλαγών στην κοινωνία, οι οποίες κατοπτρίζονται στον υλικό πολιτισμό, άρα και στην κεραμική της περιόδου. Οι βασικοί τύποι κεραμικής της φάσης της Φιλιάς συνεχίζουν να κατασκευάζονται και ορισμένοι εξ αυτών θα διατηρηθούν σποραδικά μέχρι και την ΥΕΧ, ενώ παράλληλα την περίοδο αυτή υιοθετούνται νέες τεχνικές και τεχνολογίες στην κατασκευή κεραμικών αγγείων.

Κυρίαρχος τύπος στην κεραμική της ΠΕΧ είναι η Ερυθροστιλβωτή κεραμική, τύπος με αρκετές υποκατηγορίες, οι οποίες διαφοροποιούνται βάσει υφής, σύστασης και προσμίξεων του πηλού. Τα αγγεία κατασκευάζονται και επαλείφονται με κόκκινο ή χωροκίτρινο πηλό, είναι πάντα χειροποίητα και στιλβώνονται (Steel 2004: 132). Στους Βουνούς και στη Βρύση του Μπάρμπα Λαπήθου, τις κύριες θέσεις για την Ερυθροστιλβωτή κεραμική,

χρησιμοποιείται μια καλή ποικιλία λεπτόκοκκου ερυθρού πηλού, ο οποίος περιέχει προσμίξεις αμμοχάλικου, λεπτοκομμένου άχρου και αμμώδους grog (Stewart 1962: 225-227). Παρόλα αυτά με τις ανασκαφές στις θέσεις Μαρκί-Αλώνια, Αλάμπρα και Σωτήρα-Καμινούθκια έχουν παρατηρηθεί διαφοροποιήσεις στα είδη του πηλού και στην κατασκευή αγγείων ανάλογα με τον τελικό προορισμό τους (Morris 1985), γεγονός που σε αρκετές περιπτώσεις καθιστά αδύνατη την κατάταξη αγγείων από τους οικισμούς αυτούς βάσει των τύπων που περιγράφονται στο corpus της Σουηδικής Ακαδημίας (Barlow 1982: 52-55, Swiny et al. 2003: 193). Στους εν λόγω οικισμούς εντοπίστηκαν δύο τουλάχιστον διαφορετικοί τύποι πηλών. Ο πρώτος είναι λεπτόκοκκος με υψηλή περιεκτικότητα ανθρακικού ασβεστίου και χρησιμοποιείται για την κατασκευή διακοσμημένων αγγείων, ενώ ο δεύτερος είναι πιο σκούρος και τραχύς και προοριζόταν για την κατασκευή μαγειρικών σκευών. Τέλος ο συνδυασμός των δύο τύπων απέδιδε πηλό κατάλληλο για την κατασκευή αγγείων μεταφοράς υγρών (Barlow 1982: 52-55). Βάσει των νέων αυτών δεδομένων κρίνεται επιτακτική η αναδιάρθρωση των κατηγοριών κεραμικής της ΠΕΧ για την Κύπρο.

Παράλληλα με την Ερυθροστιλβωτή κεραμική κατά την ΠΕΧ απαντώνται και άλλοι τύποι σε μικρότερη συχνότητα, όπως η Μελανοστιλβωτή, Ερυθρόχριστη Γραπτή, Λευκοστιλβωτή, Λευκή Γραπτή και Ερυθρή Γραπτή. Εντούτοις οι δευτε-

Ερυθροστιλβωτή προχοΐσκη και ασκός της ΠΕΧ I-III από: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, Αρ. Ευρ. 12053, 11961. (Πηγή: Καραγιώργης 2003: αρ. 38-39).

Εικ.2: Μελανοστιλβωτές πρό-χους, ευρύστομη πρόχους και ευρύστομη προχοΐσκη της ΠΕΧ Ι-MEX III από: Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, Αρ. Ευρ. 11894, 11895, 11896. (Πηγή: Καραγιώργης 2003: αρ. 29-31).

Βιβλιογραφία:

Barlow J. A., 1982. *The Stratified Pottery of the Bronze Age Settlement at Alambra, Cyprus: A Preliminary Report* (Ph.D. Thesis, Cornell University, 1982).

Catling H. W., 1962. Patterns of Settlements in Bronze Age Cyprus, *OpAth 4: Festschrift for Einar Gjerstad, Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae*, Lund, 129-169.

Clarke J. T., 2001. Style et socié dans les Céramiques Néolithiques Chypriotes, *Levant* 33 65-80.

Coleman J. E., 1996. *Alambra: A Middle Bronze Age Settlement in Cyprus: Archaeological Investigations by Cornell University 1974-1985, SIMA* 118, Jonsered: Paul strom's Forlag.

Croft P., Peltenburg E., Thomas G., 1999. *Lemba and Kissonerga*, Λευκωσία: The Bank of Cyprus Cultural Foundation.

Δίκαιος Π., Angel J. L., Stekelis M., Zelter FE., Grosvenor A. E., Dance S. P., 1961. *Sotira*, Philadelphia: University Museum Monographs.

Frankel D., Webb J. M., Adams R., 1996-2006. *Marki-Alonia: An Early and Middle Bronze Age Town in Cyprus: Excavations 1990-1994, SIMA* 123, 1-2, Jonsered-Savedalen: Paul strom's Forlag.

ρεύοντες αυτοί τύποι δεν απαντώνται σε όλους τους οικισμούς, αλλά σε ορισμένες μόνο περιοχές (Stewart 1962: 225-230). Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ερυθρόχριστης Γραπτής, η οποία απαντά μόνο στο νεκροταφείο των Βουνών και αποτελεί μάλλον τοπική ή ατομική παραγωγή ενός κεραμέα. Το τελευταίο επιχείρημα στηρίζεται αφενός στο δεδομένο ότι όλα τα αγγεία είναι τουλιπόσχημες φιάλες, αφετέρου στο γεγονός ότι ο τύπος επιζεί για ένα περίπου αιώνα και δεν έχει συνέχεια (Stewart 1962: 227-228).

Ως προς τη διακόσμηση έχει παρατηρηθεί ότι κοσμούνται περισσότερα είδη αγγείων σε σχέση με τη φάση Φιλιάς. Η διακόσμηση αποτελούταν κυρίως από εγχάρακτα ή ανάγλυφα γεωμετρικά μοτίβα σε ποικίλες διατάξεις, ενώ συχνά στην Ερυθροστιλβωτή κεραμική έχουμε επίθετη, πλαστική διακόσμηση εμπνευσμένη από την καθημερινή, αγροτική ζωή, στοιχείο που δεικνύει ότι η κατεργασία του χαλκού δεν είχε ακόμη αναπτυχθεί στο νησί (Stewart 1962: 225-227).

Σχετικά με τα σχήματα των αγγείων της περιόδου αναφέρεται ότι αυτά παρουσιάζουν αρκετές διαφοροποιήσεις από τα προγενέστερα αγγεία της φάσης Φιλιάς, αλλά και αρκετές ομοιότητες με αγγεία της Εγγύς Ανατολής, γεγονός που τεκμηριώνεται και με την υιοθέτηση νέων σχημάτων αγγείων, όπως τα αβαθή, κυκλικά τηγάνια που παρατηρούνται στη θέση Μαρτί-Αλώνια (Frankel et al. 1996: 130-133). Γενικά απαντούν αγγεία οικιακά, μαγειρικά σκεύη και μικρά ή μεσαίου μεγέθους αγγεία αποθήκευσης και μεταφοράς (Stewart 1962: 225-230,

Frankel et al. 1996: 117-148, Barlow 1982), ενώ από το σχηματολόγιο δεν απουσιάζουν ζωόμορφα λατρευτικά ή σύνθετα διακοσμητικά αγγεία (Stewart 1962: 225-227). Στα τέλη της ΠΕΧ σε ορισμένους οικισμούς (Σωτήρα-Καμινούθκια) έχουμε σταδιακό εμπλουτισμό του σχηματολογίου της Ερυθροστιλβωτής κεραμικής, γεγονός που δεικνύει μάλλον την απαρχή εντατικότερων επαφών μεταξύ των οικισμών (Swiny et al. 2003: 194).

Αναφορικά με τους κεραμείς έχουν εκφραστεί αρκετές απόψεις κατά πόσο τα αγγεία κατασκευάζονταν από κάθε οικογένεια ξεχωριστά ή εάν υπήρχε εξειδικευμένο εργαστήριο παραγωγής, το οποίο εξυπηρετούσε ένα οικισμό ή μια ομάδα οικισμών. Η μεν υπόθεση ύπαρξης εργαστηρίων στηρίζεται κυρίως στην υψηλή τεχνική κατασκευής των αγγείων και κυρίως των σύνθετων αγγείων, τα οποία προορίζονταν συχνά για τις ταφές (Coleman 1996: 266). Το ισχυρότερο δε επιχείρημα κατά της ύπαρξης εργαστηρίων και κατά συνέπεια τυποποίησης των σχημάτων των αγγείων είναι η ποικιλία που παρουσιάζουν, τόσο στις ποιότητες και είδη πηλών, όσο και στα σχήματα τους, η οποία δεικνύει μια πιο ελεύθερη και προσωπική κατασκευή αγγείων, η οποία αρμόζει σε οικιακές μονάδες και όχι εργαστήρια (Frankel et al. 1996: 29-33).

Ένα ακόμη θέμα που απασχόλησε την έρευνα ήταν η διαδικασία όπτησης των αγγείων. Για το θέμα αυτό η σύσταση και η όψη του πηλού αποτελούν καίριες πηγές πληροφοριών. Εν πρώτοις αγγεία της Ερυθροστιλβωτής Ι και Μελανοστιλβωτής κεραμικής έχουν συχνά μαύρο ή γκριζόμαυρο πυρήνα, γεγονός που δεικνύει αναγωγικές συνθήκες καμίνευσης, άρα και χαμηλότερες θερμοκρασίες. Στη μεταγενέστερη Ερυθροστιλβωτή ΙΙΙ κεραμική φαίνεται ότι οι θερμοκρασίες των καμινιών αυξάνονται, γεγονός που καταγράφεται στη μείωση της ποσότητας άχυρου στον πηλό, αλλά και στο χρώμα του το οποίο είναι πιο ωχροκίτρινο, άρα τα αγγεία πυρακτώνονται (Stewart 1962: 225-227). Από τα στοιχεία αυτά τεκμαίρεται ότι τα αγγεία καμινεύονταν αρχικά σε ανοικτή φωτιά, φωτιά σε λάκκο ή φούρνο, ενώ αργότερα υιοθετούνται μάλλον τα κείθια, κλειστά καμίνια (Todd 1986: 132-138). Παρόλα αυτά φαίνεται ότι οι κεραμείς, ήδη από την έναρξη της ΠΕΧ, πιθανότατα γνώριζαν τις διαφορές μεταξύ αναγωγικής και οξειδωτικής καμίνευσης. Τα τεκμήρια που συνηγορούν με την υπόθεση αυτή είναι τα πολυάριθμα αγγεία με ομοιόμορφα μαυρισμένο το άνω μέρος του σώματος και το χείλος (Stewart 1962: 225-227). Έχει επίσης προταθεί η μέθοδος επίτευξης της αισθητικής αυτής εντύπωσης, η οποία εισηγείται ότι οι κεραμείς έθαβαν τα αγγεία μέχρι το σημείο που ήθελαν να μαυρίσει μέσα στο έδαφος και ακολούθως τα έβγαν γνωρίζοντας εμπειρικά ότι το θαμμένο στο έδαφος μέρος θα

μαύριζε (Todd 1986: 132-138).

Ένα τελευταίο θέμα για την κεραμική της ΠΕΧ αφορά το εμπόριο και τις μεταφορές κεραμικών προτύπων. Μια σχετικά κοινή παρατήρηση των μελετητών της κυπριακής κεραμικής είναι το γεγονός ότι κάθε οικισμός μάλλον αυτοσυντηρείται, όσον αφορά την κεραμική (Kromholz 1982: 323-328, Frankel et al. 1996: 147-149, Swiny et al. 2003: 193-194, Barlow 1982: Κεφ. 6), ενώ έχει αναθεωρηθεί η άποψη ότι «η Εποχή του Χαλκού υπήρξε εποχή έντονης κινητικότητας με συχνές μετακινήσεις και μετοικεσίες των κατοίκων του νησιού» (Catling 1962: 131-132, Frankel et al. 1996: 315-319). Οι ανταλλαγές μεταξύ οικισμών είναι πολύ περιορισμένες και κατά συνέπεια δεν έχουμε μεταφορά, υιοθέτηση ή αντιγραφή μοτίβων διακόσμησης και σχημάτων αγγείων. Παρόλα αυτά προς το τέλος της ΠΕΧ, φαίνεται ότι έχουμε ραγδαία ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των οικισμών, κυρίως λόγω της ανάπτυξης της τεχνολογίας κατεργασίας του χαλκού. Δεδομένα στήριξης αυτού προσφέρουν αφενός η Σωτήρα, η οποία φαίνεται να γίνεται επαρχιακό κέντρο ανταλλαγών μεταξύ των οικισμών δυτικής και ανατολικής Κύπρου, γεγονός που ενισχύεται από τη θέση του οικισμού, ο οποίος βρίσκεται σε καίριο σημείο για το εμπόριο πικρολίθου (Swiny et al. 2003: 194), και αφετέρου το Μαρκί-Αλώνια, το οποίο βάσει ευρημάτων φαίνεται να δημιουργεί στενές σχέσεις με Βουνούς, Λάπηθο, Κίτιο, Καλαβασό, Πύργο, Δένεια, Αλάμπρα και Αγία Παρασκευή (Frankel et al. 1996: 147-149). Όσον αφορά σχέσεις με το εξωτερικό δεν μπορούν να τεκμηριωθούν, εφόσον δεν εντοπίζονται κυπριακά αγγεία στο εξωτερικό, αλλά έχουμε ελάχιστες εισαγωγές από Κρήτη και Αίγυπτο (Steel 2004: 143).

Αρχίζοντας την επισκόπηση της κυπριακής κοινωνίας, όπως αυτή φανερώνεται μέσα από το κεραμολογικό τεκμήριο παρατηρείται ότι στην ΠΕΧ η κεραμική ακολουθεί πρότυπα του προηγούμενου πολιτισμού της Φιλιάς, γεγονός που δεικνύει κοινωνία σχετικά συντηρητική, ενώ παράλληλα εμφανίζει ορισμένα στοιχεία νεωτερισμού σε ότι αφορά κυρίως την τεχνολογία κατασκευής των αγγείων.

Ο συντηρητισμός εκφράζεται κυρίως με τη διαφοροποίηση στους τύπους του πηλού που χρησιμοποιούνται από κάθε οικισμό ή ομάδα οικισμών, η οποία συνάμα αντανακλά τάσεις τοπικισμού. Ένας πρώτος οικισμός που εξετάζεται είναι η θέση Βρύση του Μπάρμπα. Στη θέση αυτή εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες Ερυθροστιλβωτής κεραμικής, η οποία φαίνεται να παρουσιάζει γενικά ομοιότητες με την κεραμική της βόρειας ακτής της Κύπρου, αλλά παραμένει ουσιαστικά τύπος αυτόνομος. Γενικά η περιοχή της Λαπήθου θα παραμείνει απομονωμένη από τους υπόλοιπους οικισμούς μέχρι και την ΜΕΧ (Herscher 1978: 731-732). Μια παρό-

μοια τάση απομόνωσης εκφράζεται και στην Αγία Παρασκευή Λευκωσίας, όπου στο νεκροταφείο της περιόδου απαντώνται Ερυθροστιλβωτά αγγεία της ΠΕΧ I, τα οποία ξεχωρίζουν για την ψηλή ποιότητα κατασκευής τους. (Kromholz 1982: 323-328). Ένας ακόμη σημαντικός οικισμός, το Μαρκί-Αλώνια, αν και εντοπίζεται σε θέση επίκαιρη για το εμπόριο μεταξύ οικισμών, εντούτοις στην ΠΕΧ I-II ο οικισμός δεν διατηρεί ιδιαίτερες επαφές με τους γύρω οικισμούς (Frankel et al. 1996: 147-149). Όμοια κατάσταση απαντά και στον οικισμό Σωτήρα-Καμινούδικια, ο οποίος αν και στην προηγούμενη φάση της Φιλιάς υιοθετούσε συνεχώς νέους τύπους αγγείων, στην ΠΕΧ επιλέγει την απομόνωση, γεγονός που τεκμηριώνει η διαφορετικότητα στην εμφάνιση των αγγείων Ερυθροστιλβωτής I και II σε σχέση με την κεραμική από άλλες περιοχές (Swiny et al. 2003: 193-194). Ένας τελευταίος οικισμός με ξεκάθαρες τάσεις εγκλεισμού εντοπίζεται στη θέση Αλάμπρα-Μούττες. Ο πηλός εδώ διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από τα είδη που χρησιμοποιούνται σε άλλες περιοχές (Barlow 1982: Κεφ. 6). Με βάση τα ανωτέρω είναι εμφανές ότι στην Κύπρο της ΠΕΧ έχουμε έντονα τοπικιστικές τάσεις και συντηρητισμό, γεγονός που ξενίζει, ιδιαίτερα εάν λάβει κανείς υπόψη το γεγονός ότι ουσιαστικά υπάρχει ένας μόνο τύπος κεραμικής στο νησί.

Εκτός από τη μορφή της κοινωνίας η κεραμική αντικατοπτρίζει και ορισμένες πτυχές των θρησκευτικών της αντιλήψεων, ιδιαίτερα σε ότι αφορά την μεταθανάτιο ζωή και τους νεκρούς. Αγγεία Ερυθροστιλβωτής απαντώνται τακτικά ως κτερίσματα, γεγονός που μας πληροφορεί ότι υπήρχε πίστη για μεταθανάτια ζωή. Επίσης η συχνή εναπόθεση ζωομορφικών αγγείων, σύνθετων προχών και φιαλών, δίστομων προχών και άλλων αγγείων με επίθετες πλαστικές παραστάσεις σε τάφους δεικνύει πιθανόν ταφικές τελετές κατά την ταφή του νεκρού (Steel 2004: 134).

Εν αντιθέσει με τις αντιλήψεις, η κεραμική της ΠΕΧ δεν μπορεί να προσφέρει πληροφορίες σχετικά με την πολιτική οργάνωση ή τη θρησκεία, εφόσον δεν έχουν αναγνωριστεί διοικητικές θέσεις, θρησκευτικά κέντρα ή ιερά της ΠΕΧ. Επίσης δεν μπορεί να προσφέρει πληροφορίες για εξειδίκευση ή ειδική μεταχείριση των αγγειοπλαστών, εφόσον δεν έχουν εντοπιστεί εργαστήρια.

Σε γενικές γραμμές η κεραμική της ΠΕΧ στην Κύπρο αποδίδει μια αυτοσυντηρούμενη κοινωνία εν εξελίξει με πληθυσμό που αυξάνεται, η οποία δεν βρίσκεται σε πορεία σύγκλισης, αλλά επιμένει να παραμένει σε καθορισμένο από τα μέλη της, σχετικά απομονωμένο χώρο.

Herscher E. C., 1978. *The Bronze Age Cemetery at Lapithos, Vrysi tou Barba, Cyprus*, 1-2, Ann Arbor, Michigan: UMI. Dissertation Services.

Καραγιώργης Β., 1982. *Cyprus from the Stone Age to the Romans, Ancient Peoples and Places* 101, London: Thames and Hudson.

Καραγιώργης Β., 2003. *Αρχαία Κυπριακή Τέχνη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών*, Αθήνα: Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης.

Kromholz S. F., 1982. *The Bronze Age Necropolis at Ayia Paraskevi (Nicosia): Unpublished Tombs in the Cyprus Museum, SIMA Pocket-book* 17, G teborg: Paul strom's Forlag (Ph.D. Thesis, University of Liverpool, 1979).

Morris D., 1985. *The Art of Ancient Cyprus*, Oxford: Phaidon Press.

Peltenburg E., 1991. Towards a Definition of the Late Chalcolithic in Cyprus: The Monochrome Pottery Debate, στο: Barlow J. A., Diane L. B., Barbara K. (Επιμ.), *Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record*, Philadelphia: University Museum Publications & University of Pennsylvania, 9-20.

Peltenburg E., 1996. From Isolation to State Formation in Cyprus, c. 3500-1500 BC, στο: Καραγιώργης Β., Μιχαηλίδης Δ. (Επιμ.), *The Development of the Cypriot Economy: From the Prehistoric Period to the Present Day*, Λευκωσία: University of Cyprus & Bank of Cyprus, 17-43.

Rice P. M., 1987. *Pottery Analysis: A Sourcebook*, Chicago: University of Chicago Press.

Steel L., 2004. *Cyprus before History: From the Earliest Settlers to the End of the Bronze Age*, London: Duckworth.

Stewart J., 1962. The Early Bronze Age in Cyprus, στο: Gjerstad E., Vessberg O., Lindros J., 1962. *The Swedish Cyprus Expedition* 4, 1a, Lund: The Swedish Cyprus Expedition, 303-348.

Swiny S., Rapp G. R., Herscher E. C., 2003. *Sotira Kaminoudhia: An Early Bronze Age Site in Cyprus, CAARI Monograph Series* 4, ASOR Archaeological Reports 8, Boston: ASOR.

Tatton-Brown V., 1979. *Cyprus BC, 7000 Years of History*, London: The British Museum.

Todd A. I., 1986. *The Bronze Age Cemetery in Kalavassos Village, SIMA* 71, *Vasilikos Valley Project* 1, G teborg: Humanities Press & Paul strom's Forlag.

Todd A. I., Peltenburg E., Gale N. H., 1991. *Chalcolithic Cyprus*, Malibu: ASOR & J. P. Getty Museum.

Webb M. J., Frankel D., 1999. *Characterizing the Philia Facies: Material Culture, Chronology, and the Origin of the Bronze Age in Cyprus*, *AJA* 103: 3-43.

Το αποστραγγιστικό στο

Μαρία Μιχαήλ
ΙΣΑ 3ο
Νίκη Κυριάκου
ΙΣΑ 3ο

Κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, στη Στερεά Ελλάδα, διαμορφώνεται ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός, ο οποίος αποτέλεσε τον πρώτο ανακτορικό πολιτισμό στο χερσαίο τμήμα του ελλαδικού χώρου. Ο λαμπρός αυτός πολιτισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε από τον 16ον αιώνα και έφθασε στο απόγειο της δύναμης του κατά τη διάρκεια της Υστεροελλαδικής III, έσβησε στα τέλη του 13ου αιώνα. Η αίγλη του και η δύναμη του, όμως, δεν έσβησε από τη μνήμη μας, αφού αρκετά είναι τα απομεινάρια αυτού του πολιτισμού, που αναδεικνύουν το κύρος του μέχρι και τις μέρες μας. Τα εντυπωσιακά κυκλώπεια τείχη των Μυκηνών και της Τίρυνθας, ο θολωτός τάφος του Ατρέα και ο θολωτός τάφος του Μινύα, στις Μυκήνες και στον Ορχομενό αντίστοιχα, καθώς επίσης και το θαυμαστό έργο των Μινύων στην περιοχή της λίμνης της Κωπαΐδας – το οποίο αποτελεί και το θέμα αυτού του άρθρου – είναι μερικά από τα στοιχεία που τεκμηριώνουν τη δύναμη του Μυκηναϊκού Πολιτισμού.

Είναι φανερό ότι το τεράστιο συγκρότημα του Γλά, το οποίο διαμορφώνεται σ' ένα χαμηλό βραχώδες ύψωμα, που διακόπτει την ομαλή ισόπεδη επιφάνεια της πεδιάδας στο βορειοανατολικό μύχο του λεκανοπεδίου της Κωπαΐδας, με το τείχος του, τις κατοικίες των αξιωματούχων και του προσωπικού τους, καθώς και τους εκτεταμένους αποθηκευτικούς του χώρους, που ξεπερνούν σε οργάνωση και μέγεθος όλες τις ανάλογες εγκαταστάσεις της μυκηναϊκής Ελλάδας, είχε ένα μόνο λόγο ύπαρξης και μια αποστολή: την εκμετάλλευση του Κωπαϊδικού πεδίου. Για να επιτευχθεί αυτό εκτέλεσαν το μεγαλύτερο τεχνικό έργο της εποχής, το οποίο σήμερα θεωρείται η πρωιμότερη τεχνητή απόκλιση ποταμού στην Ευρώπη: την αποστράγγιση της Κωπαΐδος, που αναφέρεται από τις αρχαίες πηγές ως έργο των Μινυών του Ορχομενού, στον οποίο ίσως να υπαγόταν το οχυρό του Γλά. Οι πληροφορίες, όμως, που έχουμε από τους αρχαίους, για την αποξήρανση αυτή, είναι στοιχειωδής,

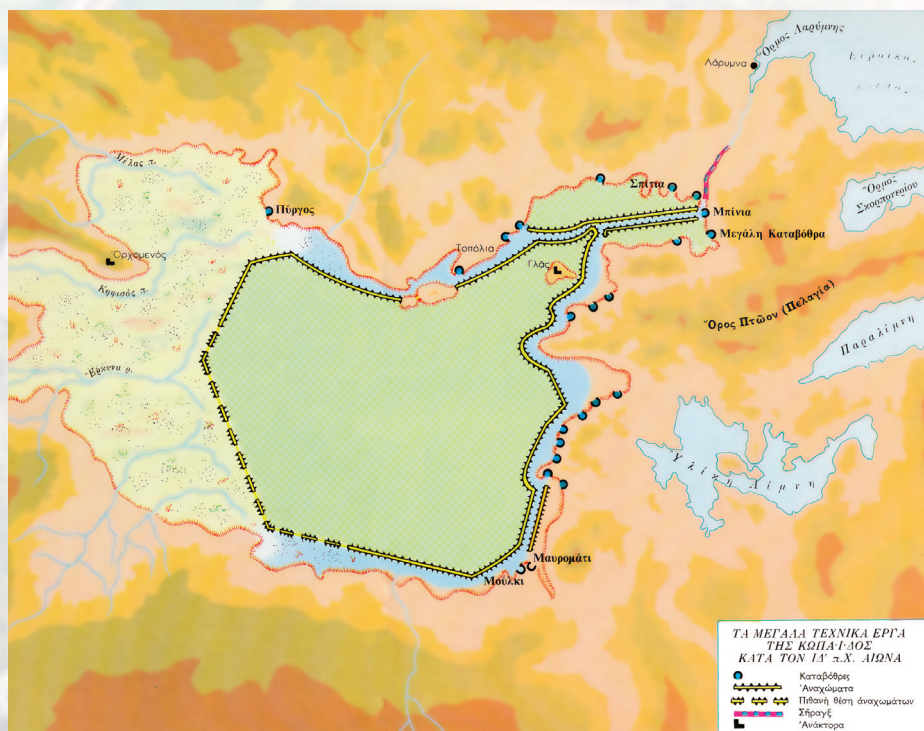
Σύμφωνα με την παράδοση, οι Ορχομένιοι κατεύθυναν τα νερά στις καταβόθρες εμποδίζοντας τα να πλημμυρίζουν την πεδιάδα, την οποία έπειτα καλλιεργούσαν, μέχρι που ο Ηρακλής και οι Θηβαίοι τις έφραξαν και η πεδιάδα ξανά έγινε λίμνη. (Pierre Grimal 1991). Στην πραγματικότητα όμως τα έργα της Κωπαΐδος καταστράφηκαν όταν πια η κεντρική εξουσία δεν ήταν σε θέση να τα συντηρήσει.

Το επιχείρημα για την αποστράγγιση της Κωπαΐδος, προϋπέθετε ακριβείς γεωδαιτικούς υπολογισμούς και μεγάλη εμπειρία σε αδρευτικά έργα, που μέχρι εκείνη την εποχή ήταν γνωστή μόνο από την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία. Με τα έργα αυτά, τα οποία χρονολογούνται στο 13ον αιώνα π.Χ., η λίμνη και οι βαλτώδεις περιοχές μετατράπηκαν σε μια απέραντη πεδιάδα με γόνιμο έδαφος για τις καλλιέργειες των κατοίκων των γύρω οικισμών.

Το κοίλο της λίμνης της Κωπαΐδος περιβάλλεται, εκτός από τη ΝΔ πλευρά, από απότομα ασβεστολιθικά πρανή, στα οποία ανοίγονται κατά τόπους τα σπηλαιώδη στόμια υπόγειων διόδων διαφόρων σχημάτων και μεγεθών, οι καταβόθρες, που αποστράγγιζαν ένα μέρος από τα νερά, τα οποία εισέρρεαν στο βύθισμα. Στο εσωτερικό του κοίλου, κοντά στη βόρεια όχθη, ώστε μόλις να ξεχωρίζουν από αυτήν, υπάρχουν τα βραχώδη εξάρματα Στροβίκι, Τουρλογιάννης και Κάστρο (Κωπαΐ) και στο ανατολικό μύχο, υψώνεται μεμονωμένος ο βράχος του Γλά. Τα νερά που μετέβαλλαν το ανατολικό του τμήμα σε λίμνη ή τέλμα, ανάλογα με την εποχή του έτους, προέρχονταν από τις βροχές, κυρίως όμως από τα ποτάμια της περιοχής, από τα οποία τα μεγαλύτερα είναι ο Μελάς, ο Βοιωτικός Κηφισός και η Έρκυνα, που έρχονταν από τα δυτικά, ενισχυόμενα και από τον Φάλαρο, τον Τρίτωνα, τη Λόφι - Ξηρόρεμα και άλλα μικρότερα ρέματα που κατέβαιναν από τις πλαγιές των λόφων της νότιας όχθης. (Ιακωβίδης 1998: 199)

Τα νερά άρχιζαν να υψώνονται κατά το Νοέμβριο, με αποτέλεσμα να

Έργο Κωπαϊδικό πεδίο

Σχέδιο, το οποίο παρουσιάζει τα μεγάλα τεχνικά έργα της Κωπαΐδας κατά τα μυκηναϊκά χρόνια. (Πηγή: Αλεξίου 1970)

έφθαναν τον Μάρτιο σε 3 – 5 μ. επάνω από τον πυθμένα και χαμήλωναν από τον Απρίλιο ως τον Οκτώβριο, οπότε η λίμνη μεταβαλλόταν σε ρηχό τέλμα. Αυτό συνέβαινε, γιατί κατά την καλοκαιρινή περίοδο, τα νερά των ποταμών λιγόστευαν και οι φυσικές καταβόθρες επαρκούσαν για την απαγωγή του μειωμένου περιεχομένου της λίμνης, το οποίο οδηγούσαν ανατολικά προς το Σκορπονέρι, τη Λάρυμνα και την Υλίκη. Οι καταβόθρες αυτές κατανομημένες σε πέντε ομάδες κατά μήκος της βόρειας και της ανατολικής όχθης (Μαυρομάτι, Μούλκι, Βρύστικα) και κυρίως στο ΒΑ μυχό της λίμνης (Παλιόμυλος, Σπίτια, Μπίνια, Μεγάλη Καταβόθρα, Κασνέσι), απετέλεσαν τη βάση του μινυακού αποστραγγιστικού έργου. (Αλεξίου 1970)

Με βάση, λοιπόν, τα όσα αναφέρθηκαν ως τώρα, η βασική σκέψη για την υλοποίηση του έργου αυτού στον κωπαϊδικό πεδίο, ήταν απλή αλλά συνάμα και τολμηρή. Τα νερά των ποταμών, αντί να αφεθούν να ξεχύνονται και να πλημμυρίζουν την πεδιάδα, έπρεπε να συλλεχθούν και να διοχετευθούν προς τις καταβόθρες, οι οποίες χρειάζονταν συντήρηση, διεύ-

ρυνση και ενίσχυση. Κατασκεύασαν λοιπόν ένα σύστημα αναχωμάτων και τάφρων, διέυρυναν και εκβάθυναν μερικές από τις φυσικές καταβόθρες και άνοιξαν μια μεγάλη υπόγεια αποχετευτική σήραγγα.

Συγκεκριμένα – καθώς φαίνεται και από το σχέδιο που ακολουθεί -, ο Κηφισός και ο Μελάς οδηγήθηκαν σε μια μεγάλη κτιστή διώρυγα, χαραγμένη από Δ. προς Α. κατά μήκος της βόρειας όχθης, που κατέληγε στις μεγάλες καταβόθρες του βορειοανατολικού μυχού. Η Έρκυνα εξετράπη προς Ν. και τα νερά της, μαζί με τα νερά του Φάλαρου και των άλλων μικρών ρευμάτων, διοχετεύτηκαν στη νότια αποχετευτική τάφρο, που τα έφερε στις καταβόθρες της ανατολικής όχθης. Οι διώρυγες σχηματίστηκαν με την κατασκευή αναχωμάτων, τα οποία χτίστηκαν στο εσωτερικό της λεκάνης της λίμνης και κατά μήκος των όχθων της. Από τα αναχώματα αυτά σώζονται ελάχιστα λείψανα στην ανατολική πλευρά, κατά την μυκηναϊκή όμως περίοδο σχημάτιζαν μία πλήρη περιφεριακή τάφρο, που συγκέντρωνε τα νερά και τα οδηγούσε προς τις καταβόθρες. Τα τοιχώματα τους προς το

νερό ήταν προστατευμένα με ισχυρή λιθοδομή, που τα έκανε κάπως στεγανά και εμπόδιζε τη διάβρωση τους από τη ροή του νερού.

Στη βόρεια πλευρά, όπου κατέληγαν οι δύο κυριότεροι ποταμοί, ο Κηφισσός και ο Μέλας, το ανάχωμα ήταν ιδιαίτερα ισχυρό, γιατί εκεί συγκεντρωνόταν ο μεγαλύτερος όγκος των νερών, ο οποίος διοχετευόταν προς τον ΒΑ μυχό της λίμνης, εκεί όπου ήταν κτισμένη η ακρόπολη του Γλά και όπου βρίσκονται και οι μεγαλύτερες καταβόθρες. Για να εξασφαλισθεί η κανονική απορροή, κατασκευάστηκε εκεί συγκεντρωτική τάφρος ανάμεσα σε δύο αναχώματα, τα οποία είχαν τα εσωτερικά πράνη τους κτισμένα κατά το κυκλώπειο τρόπο. Δηλαδή σ'ένα σημείο προς Β. του Γλά, το μεγάλο κανάλι γινόταν διπλό, και το ένα σκέλος του προχωρούσε προς τα Μπίνια και τη Μεγάλη Καταβόθρα, ενώ το άλλο διακλαδιζόταν προς Ν., προσπερνώντας τον βράχο του Γλά και κατεβαίνοντας ως τις καταβόθρες. Δηλαδή η τάφρος αυτή παρελάμβανε τα νερά των ποταμών από ένα σημείο κοντά στο σημερινό χωριό Τοπόλια, προχωρούσε ακολουθώντας αρχικά καμπύλη πορεία και έπειτα ευθύγραμμη, δεχόταν και ένα μέρος από τα νερά που συγκεντρώνονταν στην περιφερειακή διώρυγα ανατολικά του Γλά και τα οδηγούσε όλα μαζί στην καταβόθρα Μπίνια.

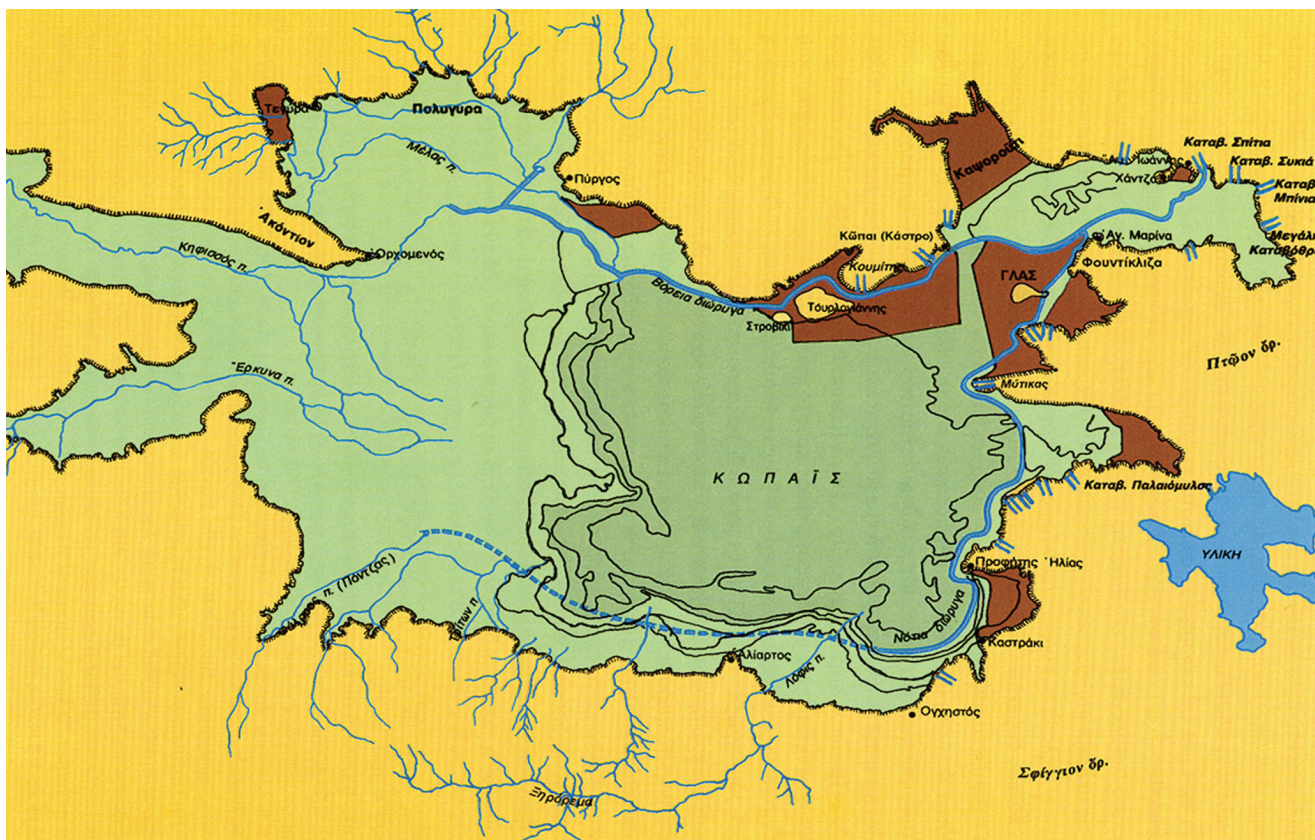
Ωστόσο ούτε αυτή η καταβόθρα, ούτε και οι άλλες της περιοχής εκεί μπορούσαν να επαρκέσουν για την

απαγωγή ενός τόσο μεγάλου υδάτινου όγκου και έτσι χρειάστηκε να προσθέσουν στις φυσικές και μια τεχνητή, μια υπόγεια δηλαδή επικλινή σήραγγα σκαμμένη στο βράχο, που άρχιζε από τη θέση Κεφαλάρι και προχωρούσε, ακολουθώντας καμπύλη διαδρομή προς τα βορειοανατολικά (βλ. σχέδιο των τεχνικών έργων της Κωπαΐδος). (Αλεξίου 1970). Η σήραγγα αυτή αποτελούσε ένα ικανό αγωγό, ο οποίος συνέβαλε στην αποχέτευση των μεγάλων ποσοτήτων νερού και είχε το πλεονέκτημα να ελέγχεται, σε αντίθεση με τις φυσικές καταβόθρες.

Το τεράστιο, αυτό, αποστραγγιστικό έργο της Κωπαΐδος, το οποίο ουσιαστικά πραγματοποιήθηκε με στόχο την εκμετάλλευση της περιοχής κυρίως για γεωργοκτηνοτροφικούς σκοπούς, έπρεπε, για να μπορέσει να λειτουργήσει σωστά και να επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα, να βρίσκεται υπό συνεχή προστασία, επίβλεψη και συντήρηση. Γι'αυτό και ίσως να επιλέχθηκε αυτή η θέση για να διαμορφωθεί το οχυρό του Γλά. Ίσως στην περιοχή, όπου συνδυαζόταν η λεκάνη απορροής των δύο ποταμών με τη συγκεντρωτική διώρυγα και με το κανάλι της ανατολικής πλευράς, υπήρχαν και άλλες μικρότερες οχυρώσεις, φυλάκια και σκοπιές, κτισμένες σε διάφορα σημεία της όχθης και στις πλαγιές των λόφων που περιβάλλουν τη λίμνη. Επίσης είναι πολύ πιθανόν ότι οι στέψεις των αναχωμάτων ήταν διαρρυθμισμένες σε δρόμους και μάλιστα αμαξι-

Αεροφωτογραφία της ακρόπολεως του Γλά
(Πηγή: www.athensdaedalus.com)

τούς, και ότι οι διώρυγες θα χρησίμευαν και ως συγκοινωνιακές αρτηρίες σε μικρά πλωτά μέσα, διευκολύνοντας τη διακίνηση βαριών και ογκώδων φορτίων.

Το εγγειοβελτιωτικό αυτό έργο της Κωπαίδος καταστράφηκε, όμως, ταυτόχρονα με το οχυρό του Γλά, στο τέλος των μυκηναϊκών χρόνων, λίγο πριν το 1200π.Χ., όταν η κεντρική εξουσία δεν ήταν πια σε θέση να τα συντηρήσει. Είναι αξιοσημείωτο ότι μετά το εγχείρημα αυτό των Μυκηναίων καμία άλλη μεταγενέστερη προσπάθεια μετατροπής της λίμνης Κωπαίδας σε πεδιάδα δεν πέτυχε. Φυσικά είχαν γίνει κάποιες απόπειρες αποστράγγισης της λίμνης, αλλά χωρίς να επιφέρουν τα αποτελέσματα που είχαν φέρει οι ενέργειες των κατοίκων της περιοχής κατά τα μυκηναϊκά χρόνια. Μερικές περιορίστηκαν σε καθαρισμούς και επισκευές των παλαιών εγκαταστάσεων, στα χρόνια όμως του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο Χαλκιδαίος μεταλλευτής Κράτης επεχείρησε να σκάψει μια αποστραγγιστική τάφρο στη μέση της πλημμυρισμένης περιοχής, να καθαρίσει τις καταβόθρες και να διανοίξει μια υπόγεια σήραγγα στην προέκταση των καταβοθρών στον ανατολικό μυχό της λίμνης. Το έργο του Κράτη εμποδίστηκε από τους Βοιωτούς και έμεινε ασυμπλήρωτο.

Έπρεπε, λοιπόν, να περάσουν 3200 χρόνια ώσπου να αποξηρανθεί πάλι και να καλλιεργηθεί η Κωπαίδα. Η

πρώτη απόπειρα έγινε επί Όθωνος το 1837. Οι εργασίες είχαν μερική επιτυχία αλλά δεν ολοκληρώθηκαν, προφανώς λόγω έλλειψης χρημάτων. Το 1883 αναλαμβάνει η Γαλλική Εταιρεία την αποξήρανση της Κωπαίδος. Αργότερα αναλαμβάνει η Αγγλική Εταιρεία (1889), οι εργασίες της οποίας έφεραν στο φως τις αρχαίες εγκαταστάσεις, που καταστράφηκαν όμως από τα σύγχρονα έργα. Όσα γνωρίζουμε για αυτά οφείλονται στις κάπως βιαστικές αλλά πολύτιμες δημοσιεύσεις και χαρτογραφήσεις των μηχανικών της Γαλλικής Εταιρείας, Καμπάνη και Lallier. Επίσης γι'αυτά γνωρίζουμε και από μεταγενέστερες μελέτες. (Ιακωβίδης 1998: 199 - 201)

Έτσι, βλέπουμε ότι ένα έργο, το οποίο δημιουργήθηκε και λειτούργησε σε μια εποχή κατά την οποία δεν υπήρχαν και τόσα μέσα, όπως σήμερα, χρειάστηκε να περάσουν χιλιάδες χρόνια για να επαναληφθεί από εμάς, οι οποίοι θεωρούμαστε ότι έχουμε διαμορφώσει ένα εξελιγμένο και προηγμένο πολιτισμό. Το γεγονός ότι οι κάτοικοι της περιοχής της Κωπαίδος κατόρθωσαν να κατασκευάσουν ένα τέτοιο έργο κατά τα μυκηναϊκά χρόνια, δηλώνει ότι στην περιοχή υπήρχε μια οργανωμένη, συγκεντρωτική εξουσία, η οποία συνέβαλε στην ομαλή λειτουργία αυτού του έργου, καθώς επίσης τεκμηριώνει και το κύρος και τη δύναμη του Μυκηναϊκού πολιτισμού.

Χάρτης των ΥΕ έργων της αποξήρανσης της Κωπαίδος. (Ιακωβίδης 1998, σελ. 202)

Βιβλιογραφία:

- Ιακωβίδης Σπύρος, 1973. *Μυκηναϊκά Ακροπόλεις*.
- Ιακωβίδης Σπύρος, 1989. *Γλάς I, Η Ανασκαφή 1955-1961*. Αθήνα.
- Ιακωβίδης Σπύρος, 1998. *Γλάς II, Η Ανασκαφή 1981-1991*. Αθήνα.
- Iacovidis Spyros, 2001. *Gla and the Kopais in the 13th century BC*. Athens.
- Kambanis M. C., 1892. "Le dessèchement du lac Copais par les anciens(!)", *Bulletin de Correspondance Hellenique* 16, σ.121-137.
- Αλεξίου, Θ. κ.α. 1970. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Α' τόμος, σ.311-313
- Δημακοπούλου Καίτη (επιστ. επιμ.), 1990. *Τροία, Μυκήνες, Τίρυνς, Ορχομενός, Εκατό χρόνια από το θάνατο του Ερρίκου Σλήμαν*, Αθήνα.
- Pierre Grimal, 1991. *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*, επιμ. ελληνικής έκδοσης Βασ. Άτσαλος, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, (α' έκδοση: Παρίσι 1951).

Το Μεγάλο Κίνημα των Σατραπών και η ελληνική στάση

Μιχάλης Γεωργίου
ΙΣΑ 4ο

Στο άρθρο παρουσιάζεται η μεγάλη εξέγερση των σατραπών του Δυτικού τμήματος της περσικής αυτοκρατορίας (362-361 π.Χ.) εναντίον του Πέρση αυτοκράτορα Αρταξέρξη Β΄, καθώς και η στάση που τήρησαν οι ελληνικές πόλεις-κράτη του κυρίως ελληνικού χώρου. Για τη μελέτη των θεμάτων μελετήθηκε, κυρίως, το 15ο Βιβλίο του Διόδωρου Σικελιώτη, ο οποίος αποτελεί και την μοναδική ιστοριογραφική μαρτυρία για αυτό το κίνημα.

Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης αναφέρει ενδεικτικά: «ὧν ἦσαν ἐπιφανέστατοι Ἄριοβαρζάνης μὲν ὁ τῆς Φρυγίας σατράπης, ὃς καὶ Μιθριδάτου τελευτήσαντος τῆς τούτου βασιλείας κεκυριευκῶς ἦν, Μαύσωλος δὲ Καρίας δυναστεύων καὶ πολλῶν ἐρυμάτων καὶ πόλεων ἀξιολόγων κυριεύων, ὧν ἔστίαν καὶ μητρόπολιν συνέβαινε εἶναι τὴν Ἄλικαρνασσόν, ἔχουσιν ἀκρόπολιν ἀξιόλογον καὶ τὰ τῆς Καρίας βασιλεία, πρὸς δὲ τούτοις Ὀρόντης μὲν τῆς Μυσίας σατράπης, Αὐτοφραδάτης δὲ Λυδίας· τῶν δὲ Ἰώνων Λύκιοί τε καὶ Πισίδαι καὶ Παμφύλιοι καὶ Κίλικες, ἔτι δὲ καὶ Σύροι καὶ Φοινικες καὶ σχεδὸν πάντες οἱ παραθαλάσσιοι.» (Διόδωρος Σικελιώτης. 15.90, Briant P.1996. σ. 676) Κατά τον εν λόγω συγγραφέα, η αποστασία των Σατραπών ήταν ένα μαζικό κίνημα, το οποίο προσέλαβε μεγάλες διαστάσεις και απείλησε με πλήρη αφανισμό την περσική αυτοκρατορία.¹ Οι επαναστατημένοι σατράπες ζήτησαν τότε την βοήθεια των ελληνικών πόλεων-κρατών για να πολεμήσουν τον Μεγάλο Βασιλέα, άλλα σχεδόν όλες αρνήθηκαν να συμπράξουν με στρατιωτική βοήθεια: η μονή που απέστειλε στρατιωτική δύναμη ήταν η Σπартή, η οποία έστειλε 1000 Λακεδαιμόνιους υπό τον βασιλιά Αγησίλαο στον Αιγύπτιο Φαραά, διότι «οἱ γὰρ Σπαρτιᾶται πρὸς Ἀρταξέρξην ἄλλοτρίως εἶχον διὰ τὸ τοὺς Μεσσηνίους ὁμοίως τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν κοινήν εἰρήνην κατατετάχθαι.» (Διόδωρος Σικελιώτης. 15.90) Εντούτοις, δεκάδες χιλιάδες Ἕλληνες πολίτες μη αποδεχόμενοι την επίσημη στάση των κυ-

βερνήσεων τους κατατάχθηκαν στα επαναστατημένα στρατιωτικά σώματα των αστραπών, ως μισθοφόροι: «πολλοὺς δὲ ξενο μάγισσας ἐκ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων» (Διόδωρος Σικελιώτης. 15.90). Ανάμεσα σε αυτούς ήταν ο Αθηναῖος Χαβρίας που είχε αναλάβει την ηγεσία του αιγυπτιακού στόλου. (Πολύαινου. 3).

Οι αποστάτες σατράπες ανέθεσαν την αρχιστρατηγία των δυνάμεων τους στον Ορόντη. (Διόδωρος Σικελιώτης. 15.91.1-2) Εκείνος όμως τους πρόδωσε υπαρπάζοντας τα χρήματα που προορίζονταν για τη μισθοδοσία 20,000 μισθοφόρων στρατιωτών και παραδόθηκε στον Αρταξέρξη, υπολογίζοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα λάμβανε δωρεές. (Διόδωρος Σικελιώτης. 15. 91.1) Η προδοσία του Ορόντη είχε ως αποτέλεσμα την διάλυση του αρραγούς, μέχρι εκείνης της στιγμής, μετώπου των επαναστατημένων σατραπειών και η μια μετά την άλλα ανακαταλαμβάνονταν από τα βασιλικά στρατεύματα.

Με την άφιξη των Λακεδαιμόνιων στην Αίγυπτο οι ιθαγενείς προσέτρεξαν να τους καλωσορίσουν, άλλα και να γνωρίσουν τον Αγησίλαο. Ο Πλούταρχος περιγράφει την πρώτη εντύπωση των Αιγυπτίων όταν αντίκρισαν τον Αγησίλαο: «ὡς δὲ ἑώρων λαμπρότητα μὲν καὶ κατασκευὴν οὐδεμίαν, ἄνθρωπον δὲ πρεσβύτην κατακείμενον ἔν τινι πόᾳ παρὰ τὴν θάλασσαν, εὐτελεῆ καὶ μικρὸν τὸ σῶμα, τραχὺ καὶ φαῦλον ἱμάτιον ἀμπεχόμενον, σκώπτειν αὐτοῖς καὶ γελωτοποιεῖν ἐπήει, καὶ λέγειν ὅτι τοῦτο ἦν τὸ μυθολογούμενον ὠδίνειν ὄρος, εἴτα μὴν ἀποτεκεῖν. ἔτι δὲ μᾶλλον αὐτοῦ τὴν ἀτοπίαν ἐθαύμασαν, ὅτε ξενίων προσκομισθέντων καὶ προσαχθέντων ἄλευρα μὲν καὶ μόσχους καὶ χήνας ἔλαβε, τραγήματα δὲ καὶ πέμματα καὶ μύρα διωθεῖτο, καὶ βιαζομένων λαβεῖν καὶ λιπαρούντων ἐκέλευσε τοῖς εἴλωσι διδόναι κομίζοντας. τῇ μέντοι στεφανωτρίδι βύβλω φησὶν αὐτὸν ἡσθέντα Θεοφραστός διὰ τὴν λιτότητα καὶ καθαριότητα τῶν στεφάνων αἰτήσασθαι καὶ λαβεῖν, ὅτε ἀπέπλει, παρὰ τοῦ βασιλέως.» (Πλουτάρχου. §36) Ο Ταχώς διόρισε τον Αγησίλαο

αρχηγό των μισθοφορικών του δυνάμεων, ενώ ο ίδιος ανέλαβε την αρχιστρατηγία του στρατεύματος του. «Καὶ τοῦτο πρῶτον ἠνίασε τὸν Ἀγησίλαον· ἔπειτα τὴν ἄλλην ἀλαζονείαν καὶ κενοφροσύνην τοῦ Αἰγυπτίου βαρυνόμενος ἠναγκάζετο φέρειν.» (Πλουτάρχου. §37)

Ενώ ο Ταχώς προήλαυε στην Φοινίκη, στην Αίγυπτο ο Νεκτανεβώ είχε επαναστατήσει εναντίον του Ταχώς. Ο Αγησίλαος μετά από συνεννόηση με την Σπαρτή τάχθηκε με τον Νεκτανεβώ, ενώ ο Ταχώς κατέφυγε στον Αρταξέρξη, ο οποίος τον συγχώρεσε και τον διόρισε αρχιστρατηγό των στρατιωτικών δυνάμεων που θα επιτίθονταν εναντίον της Αιγύπτου. Εν τω μεταξύ στην Αίγυπτο είχε ξεσπάσει νέα επανάσταση, αυτήν την φορά κατά του Νεκτανεβώ και οι αιγυπτιακές στρατιωτικές δυνάμεις αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν από την Φοινίκη. (Πλουτάρχου. §38) Μετά από ένα έξυπνο τέχνασμα ο Αγησίλαος κατόρθωσε να νικήσει τους επαναστατημένους Αιγυπτίους. (Πολύαινου. 2.22, Πλουτάρχου. §38-39) Ο Νεκτανεβώ ευγνωμώντας τον Αγησίλαο του πρόσφερε 230 τάλαντα για τις στρατιωτικές του υπηρεσίες και πολλά άλλα δώρα.

Σε ένα άλλο θέατρο επιχειρήσεων ο Δατάμης υποχώρησε από την Μεσοποταμία αναγκαζόμενος να αντιμετωπίσει τον Αρτάβαζο στην ίδια την σατραπική του επικράτεια, τον οποίο και νίκησε στο πεδίο της μάχης, άλλα «ὁ δὲ βασιλεὺς Ἀρταξέρξης πυθόμενος τὴν στρατηγίαν τοῦ Δατάμου, καὶ σπεύδων ἄρασθαι τοῦτον, δι' ἐπιβουλῆς αὐτὸν ἐδολοφόνησεν» (Διόδωρος Σικελιώτης. 15.91.7.4-6). Ο Ορόντης έλαβε την Μυσία και την παράλια περιοχή της, ως ανταμοιβή για την πίστη που επέδειξε στην περίοδο της αποστασίας των σατραπών, ο Αριοβαρζάνης προδόθηκε από έμπιστους του, συνελήφθη και σταυρώθηκε. Οι Αυτοφραδάτης και Μαύσωλος παραδόθηκαν και κράτησαν τις σατραπείες τους, ενώ το ίδιο έπραξαν και οι περιοχές της Φοινίκης, η Παφλαγονία, η Βόρεια Καππαδοκία και ο Πόντος. Οι ελληνικές πόλεις συνέχισαν την επανάστασή τους, άλλα ηττήθηκαν και τους επιβλήθηκε τυραννικό καθεστώς. Η επανάσταση στην Αίγυπτο συνεχίστηκε μέχρι και το 346 π.Χ., οπότε η χώρα προσαρτήθηκε εκ νέου στην περσική αυτοκρατορία. (Tarn 1983: 220-222) Το Δεκέμβριο του 359 π.Χ. ή Μάρτιο του 358 π.Χ. ο Αρταξέρξης Β΄ πέθανε και στο θρόνο τον διαδέχτηκε ο γιος του Αρταξέρξης Γ΄.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι το κίνημα των σατραπών

απότυχε από την στιγμή που ο ισχυρότερος επαναστατημένος μονάρχης πρόδωσε τους επαναστάτες συντρόφους του και τάχθηκε με τα βασιλικά στρατεύματα. Η αποχώρησή του αποδυνάμωσε σε όλους τους τομείς την επιθετική διάταξη των επαναστατημένων σατραπικών δυνάμεων. Συγκεκριμένα στο στρατιωτικό τομέα απώλεσαν την στρατιωτική δύναμη του πιο ισχυρού σατράπη. Σε αυτό μπορεί να προστεθεί και η απώλεια 20.000 μισθοφόρων που δεν έγινε δυνατή η στρατολόγηση τους εξαιτίας της υφαρπαγής του ταμείου από τον Ορόντη κάτι που στερήσε τα επαναστατημένα στρατιωτικά σώματα από μια αξιόμαχη στρατιωτική δύναμη. Επιπλέον παρατηρούμε την ευρεία χρήση Ελλήνων μισθοφόρων στα περσικά στρατεύματα γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα της στρατιωτικής αδυναμίας των περσικών στρατευμάτων για διεξαγωγή ενός πόλεμου. Απο ελληνικής πλευράς οι συνεχείς πόλεμοι στον ελληνικό χώρο καθιστούσε τους Έλληνες οπλίτες ιδιαίτερα εμπειροπόλεμους πολεμιστές, πολύτιμη και χρήσιμη στρατιωτική δύναμη, συμπαρομαρτούντα της αδυναμίας απασχόλησης τους με οποιοδήποτε άλλο βιοποριστικό επάγγελμα. Για τον λόγο αυτό οι πλείστοι Έλληνες προτιμούσαν να στρατολογούνται ως μισθοφόροι κερδίζοντας περισσότερα χρήματα. Μάλιστα μερικοί από αυτούς είχαν κατορθώσει να αποκτήσουν σημαντική δύναμη στην Περσία ή στην Αίγυπτο προσφέροντας τις υπηρεσίες τους στον εκάστοτε εργοδότη τους, όπως ήταν ο Χαβρίας.

Οι ελληνικές πόλεις-κράτη είχαν απορρίψει την έκκληση βοήθειας από μέρους των επαναστατημένων σατραπών επιθυμώντας να μην εμπλακούν σε νέες πολεμικές επιχειρήσεις ή να αναμειχθούν με οποιονδήποτε τρόπο σε εσωτερικές υποθέσεις της περσικής αυτοκρατορίας. Η στάση της Σπάρτης είναι περισσότερη εκδικητική και συμφεροντολογική. Η ίδια είχε απολέσει την παλιά της αίγλη και δεν ήταν παρά μόνο μια πόλη της Πελοποννήσου ανίκανη να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στις διεθνείς εξελίξεις της εποχής. Υπαίτιο για αυτό θεωρούσε την περσική αυτοκρατορία που είχε ταχθεί υπέρ των Μεσσηνίων για την δημιουργία δικού τους κράτους. Η συμμετοχή της στην επανάσταση των σατραπών υπέρ του βασιλιά της Αιγύπτου Ταχώς και αργότερα του Νεκτανεβώ, υποδηλώνει την προσπάθεια της να ανατρέψει την άσχημη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει.

Βιβλιογραφία:

Briant Pierre, 1996. *Histoire De L' Empire Perse. De Cyrus a' Alexandre*, Paris: Libraire Arthème Fayard.

Cook J.M., 1983. *The Persian Empire*, London.

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 15ο Βιβλίο.

Πολύαινου, *Στρατηγημάτων Βίβλοι* Οκτώ.

Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι* (Αγησίλαου).

Stylianou P.J., 1998. *A Historical Commentary to Diodorus Siculus Book 15*, Oxford: Clarendon Press.

Tarn W.W., *Persia from Xerxes to Alexander*, *The Cambridge Ancient History*, Vol. VI., Macedon 401-301 B.C.

Κύπρος και Ασσύριοι κατά τον 8ο αιώνα π.Χ.

μέσα από την επιγραφή της στήλης του Σαργών Β'

Γεώργιος Σταματίου
ΙΣΑ 3ο

Όπως είναι γνωστό κατά τον 8ο αιώνα π.Χ. η αυτοκρατορία των Ασσυρίων εξαπλώθηκε από τη Βόρεια Μεσοποταμία σ όλη τη γύρω περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η Κύπρος δεν ήταν δυνατό να μείνει ανεπηρέαστη από αυτή την εξέλιξη ιδίως μάλιστα μετά την κατάληψη των φοινικικών ακτών από τους Ασσυρίους.

Η Κύπρος βρισκόταν σε μια πολύ καλή γεωγραφική θέση που την έκανε περιζήτητη στις κατά καιρούς μεγάλες αυτοκρατορίες που ήθελαν να την έχουν υπό τον έλεγχό τους για οικονομικούς και στρατιωτικούς λόγους. Έτσι όπως ήταν φυσικό ένα μικρό νησί όπως η Κύπρος υπέκυψε στην Ασσυριακή αυτοκρατορία το 709 π.Χ. όταν αυτοκράτορας των Ασσυρίων ήταν ο Σαργών Β'. Το γεγονός αυτό καταδεικνύουν οι πολλές Ασσυριακές επιγραφές που βρέθηκαν σύμφωνα με τις οποίες η Κύπρος βρισκόταν υπό την Ασσυριακή κυριαρχία.

Μια από τις πιο σημαντικές Ασσυριακές επιγραφές που βρέθηκαν είναι αυτή που αναγράφεται στη στήλη του βασιλιά Σαργών Β που βρέθηκε στο Κίτιο στο 1845 και σήμερα βρίσκεται στο μουσείο του Βερολίνου. Η επιγραφή αυτή είναι γραμμένη σε σφηνοειδή γραφή και ουσιαστικά μας περιγράφει το γεγονός της δήλωσης των Κυπρίων βασιλιάδων στον Σαργών Β. Τη συγκεκριμένη επιγραφή θα παραθέσω πιο κάτω και θα προσπαθήσω να σχολιάσω.

Επιγραφή:

«Εφτά βασιλιάδες της Για, μιας επαρχίας της Γιατνάνας, που ο τόπος της διαμονής τους βρίσκεται σε απόσταση ταξιδιού εφτά ημερών στη θάλασσα όπου δύει ο ήλιος και που το όνομα της γής αυτής από τις μακρινές μέρες του καιρού του βασιλιά του φεγγαριού, κανένας από τους βασιλιάδες, τους πατέρες μου, που (κυβέρνησαν) την Ασσυρία και τη Βαβυλωνία, δεν είχε ακούσει (αυτοί οι βασιλιάδες) άκουσαν από μακριά, στη μέση της θάλασσας, για (τα κατορθώματα) που

έκανα στη Χαλδαία και στη χεττιτική γη οι καρδιές τους ξεσχίστηκαν, (φόβος έπεσε) πάνω σ αυτούς, χρυσάφι, ασήμι, έπιπλα από σφένδαμο (;) και σιδερόξυλο, της τέχνης της χώρας τους, έφεραν μπροστά μου (στη Βαβυλώνα) και φίλησαν τα πόδια μου. (Εκείνο τον καιρό) παράγγειλα και μου κατασκεύασαν μια στήλη και (τα σύμβολα) των μεγάλων θεών, των κυρίων μου (χάραξα) πάνω σ αυτήν. Την βασιλική μου εικόνα... και για τη ζωή μου την έστησα μπροστά σ αυτούς. (Τους λαούς) που από το μέρος που ανατέλλει ο ήλιος ως το μέρος που δύει ο ήλιος, με τη βοήθεια του Ασσιούρ (Ναπού) και Μαρδούκ, των θεών των ευεργετών μου, είχα υποτάξει (στο ζυγό) της εξουσίας μου, έγγραφα πάνω σ αυτήν...στη βάση μιας χαράδρας του βουνού...της Γιατνάνας την έστησα.» (Χατζηδημητρίου 1987: 44)

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από αυτή την επιγραφή οι Κύπριοι βασιλείς αναγνωρίζουν τον Σαργών Β ως κύριό τους και δηλώνουν ευλαβικά την υποτέλεια τους σ αυτόν προσφέροντας του μάλιστα πολύτιμα δώρα. Το γεγονός αυτό χρονολογείται περίπου το 709 π.Χ. και έγινε μετά τη νίκη του Σαργών Β εναντίον των Χαλδαιών και των Χετταίων.

Βέβαια στη συγκεκριμένη επιγραφή μας προβληματίζει ιδιαίτερα το όνομα με το οποίο είναι γνωστή η Κύπρος στους Ασσυρίους που αναφέρεται ως Για η οποία αποτελεί μέρος μιας επαρχίας με το όνομα Γιατνάνα. Επίσης μας προβληματίζει το γεγονός ότι η επιγραφή αναφέρει ότι η γη της Για βρίσκεται σε απόσταση ταξιδιού εφτά ημερών, απόσταση αρκετά μεγάλη που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Όσον αφορά το όνομα δεν μπορούμε να βγάλουμε ένα ασφαλές συμπέρασμα αφού όπως φαίνεται οι Ασσύριοι είχαν συγχυμένη την κατάσταση για τους διάφορους ελληνόφωνους λαούς της ευρύτερης περιοχής και έτσι εύκολα μπορούσαν να συγχυστούν. Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι η Για για τους Ασσυρίους ήταν η Κύπρος και ότι

η Γιατνάνα ήταν κάτι το ευρύτερο που δεν μπορούσαν να προσδιορίσουν (Παπαδοπούλου 2000: 478). Όσον αφορά τον αριθμό επτά για τις μέρες του ταξιδιού πάλι δεν μπορούμε να βγάλουμε ασφαλές συμπέρασμα. Μάλλον η χρήση του είναι συμβατική και επιλέγηκε ως ιερός αριθμός για να δηλώσει ένα μεγάλο αριθμό αφού ο αριθμός επτά χρησιμοποιείται και για τους βασιλιάδες που δήλωσαν υποτέλεια (Παπαδοπούλου 2000: 477).

Όπως και να ήταν το σίγουρο είναι ότι η Κύπρος τέθηκε υπό την κυριαρχία των Ασσυρίων. Ποιος ήταν άραγε ο χαρακτήρας της κυριαρχίας και ποιοι λόγοι ώθησαν τους Κύπριους βασιλείς να δηλώσουν υποτέλεια; Στην επιγραφή ο ίδιος ο Σαργών αναφέρει ότι οι Κύπριοι βασιλείς πρόσφεραν πολύτιμα δώρα και του φίλησαν τα πόδια, αφού είχαν φοβηθεί όταν άκουσαν τα κατορθώματα του μετά την κατάκτηση της Χαλδαίας και των Χετταίων. Από το γεγονός αυτό μπορούμε να καταλάβουμε ότι δεν υπήρξε κατοχή του νησιού από τους Ασσύριους αλλά απλά οι Κύπριοι βασιλείς προχώρησαν σ αυτήν την ενέργεια υποταγής επειδή τρομοκρατήθηκαν από τα κατορθώματα του Ασσύριου βασιλιά και για να μην έρθουν και αυτοί σε σύγκρουση με την πανίσχυρη αυτοκρατορία του προτίμησαν να δηλώσουν υποτέλεια εθελοντικά. Σίγουρα ακούγετε πολύ λογικό και ίσως αυτός να ήταν ο λόγος. Εξάλλου πολλές φορές οι Κύπριοι βασιλιάδες προτίμησαν να συμβιβαστούν με τους κατά καιρούς ισχυρούς της περιοχής έτσι ώστε να γλυτώσουν τη σύγκρουση και κατ'επέκταση την κατάκτηση του νησιού.

Είναι όμως γεγονός ότι οι Κύπριοι ίσως να είχαν ακόμα ένα καλό λόγο για να ενεργήσουν με αυτό το τρόπο και αυτός ο λόγος ήταν ο κίνδυνος να μείνουν τα κυπριακά βασίλεια εκτός της Ασσυριακής οικονομικής σφαίρας (Παπαδοπούλου 2000: 483). Οι Ασσύριοι, όπως ήταν φυσικό, είχαν υπό την κυριαρχία τους αυτή την εποχή τα περισσότερα λιμάνια της Ανατολής. Έτσι οι Κύπριοι που βασιζόνταν στο εμπόριο λόγω και της γεωγραφικής θέσης του νησιού προτίμησαν να έχουν καλές σχέσεις με τους Ασσύριους και ο μόνος τρόπος να το πετύχουν ήταν να δηλώσουν την υποτέλεια τους στον Ασσύριο Βασιλιά (Παπαδοπούλου 2000: 483-484).

Ο Σαργών Β' από την άλλη δεν

είχε λόγο να μη δεχτεί την υποταγή των Κυπρίων αφού έτσι θα είχε ένα νησί πλούσιο και με σημαντική γεωγραφική θέση υπό την κυριαρχία του. Η στρατηγική σημασία της Κύπρου ήταν πολύ μεγάλη και οι Ασσύριοι το είχαν διαπιστώσει αφού έχοντας υπό τη κυριαρχία τους τη Κύπρο κάλυπταν την ανάγκη εξασφάλισης των δυτικών τους συνόρων. Παράλληλα πολύ σημαντικά και πολύτιμα ήταν και τα δώρα που πρόσφεραν οι Κύπριοι βασιλείς αλλά και ο φόρος υποτέλειας που σίγουρα ήταν καλοδεχούμενα και καθόλου ασήμαντα για τον Ασσύριο Βασιλιά. Άλλωστε το γεγονός αυτό ενισχύει και το γόητρο του Σαργών που μάλιστα μιλά στην επιγραφή για μια χώρα που οι προγόνοι του δεν γνώριζαν θέλοντας έτσι να υπερτονίσει τη σημασία του γεγονότος της υποταγής των Κυπρίων σ αυτόν (Παπαδοπούλου 2000: 484).

Στο τέλος της επιγραφής ο Σαργών μας αναφέρει ότι έδωσε εντολές να στηθεί στη Γιατνάνα, σε μια χαράδρα ενός βουνού, μια στήλη με τη μορφή του η οποία θα θυμίζει το γεγονός αυτό. Προφανώς ο Σαργών Β' ήθελε να δείξει με αυτή τη στήλη την κυριαρχία του στη Κύπρο, το δυτικότερο μέρος της αυτοκρατορίας του (Παπαδοπούλου 2000: 484).

Η Κύπρος τέθηκε λοιπόν υπό Ασσυριακή κυριαρχία το 709 π.Χ. αφού οι Κύπριοι βασιλείς δήλωσαν την υποταγή τους εθελοντικά στον Σαργών Β'. Είναι φανερό ότι η Κύπρος βρισκόταν ουσιαστικά υπό καθεστώς υποτέλειας στους Ασσύριους και ποτέ δεν υπήρξε κατάκτηση του νησιού ή Ασσύριος διοικητής. Οι Ασσύριοι υπέταξαν την Κύπρο αλλά αρκέστηκαν στην είσπραξη φόρου υποτέλειας αφήνοντας τους Κύπριους βασιλείς να διαχειρίζονται μόνοι τους τις εσωτερικές υποθέσεις των βασιλείων τους, δίνοντας τους έτσι μια μορφή πολιτικής ανεξαρτησίας (Αντωνιάδη Λ. 1980: 12). Ο χαρακτήρας της κυριαρχίας ήταν τέτοιος που δεν είναι παράξενο το γεγονός ότι δεν υπάρχουν δείγματα ασσυριακής επίδρασης στην εσωτερική πολιτική κατάσταση του νησιού.

Η Κύπρος παρέμεινε υπό Ασσυριακή κυριαρχία για ένα σύντομο σχετικά διάστημα, για σαράντα περίπου χρόνια, μέχρι δηλαδή και το 669 π.Χ. όπου τελικά είχε καταστεί ανεξάρτητη μέχρι βέβαια την επόμενη υποταγή της στους Αιγυπτίους.

Βιβλιογραφία:

Παπαδοπούλου Θ. 2000. *Ιστορία της Κύπρου*, τόμος Β, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία.

Χατζηδημητρίου Κ. 1987. *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία.

Αντωνιάδη Λ. 1980. *Μελέτες για τη Κύπρο και τις σχέσεις της με τον Ελληνικό κόσμο την περίοδο των Αρχαίων Βασιλείων*, Λευκωσία.

Καραγιώργη Β. 2002. *Κύπρος: το σταυροδρόμι της ανατολικής Μεσογείου*, Αθήνα.

Ο Άγιος Νεόφυτος και η κατάσταση στην Κύπρο κατά την περίοδο των Σταυροφοριών

Θεοχάρης Πέτρου
ΙΣΑ 3ο

Για την κατάσταση στην Κύπρο την περίοδο των Σταυροφοριών έχουμε ως πρωτογενή πηγή την επιστολή του Αγίου Νεοφύτου *Περί των κατά την χώραν Κύπρον σκαιών*.

Πέρα από την ίδια την επιστολή, που αποτελεί τη βασική πρωτογενή πηγή, αρκετά βοηθητικές για την εξέταση των γεγονότων της κατάκτησης της Κύπρου κατά την περίοδο των Σταυροφοριών, υπήρξαν και οι δευτερογενείς πηγές. Με τα έργα του Αγίου Νεοφύτου και το σχολιασμό της συγκεκριμένης επιστολής καταπιύστηκαν αρκετοί μελετητές, διότι αυτά αποτελούν σημαντικές ιστορικές πηγές για την κατάσταση που επικρατούσε στην Κύπρο την εποχή που έζησε ο Άγιος και επομένως η βιβλιογραφία είναι αρκετά πλούσια.

Μέσα, λοιπόν, από αυτήν την σύντομη επιστολή του Αγίου Νεοφύτου εξετάζεται η κατάσταση που επικρατούσε στο νησί κατά την περίοδο της τυραννίας του σφετεριστή του θρόνου Ισαάκιου Κομνηνού, την πτώση του, καθώς και όλο το χρονικό της κατάκτησης της Κύπρου από το βασιλιά της Αγγλίας, Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο, στο πλαίσιο της Γ΄ Σταυροφορίας. Κατά το σχολιασμό της επιστολής έχουν παρεμβληθεί και πληροφορίες από άλλους συγγραφείς για το θέμα που εξετάζεται. Αρχικά όμως δίνουμε σύντομα βιογραφικά στοιχεία για τον Άγιο Νεόφυτο.

Ο Άγιος Νεόφυτος γεννήθηκε στο χωριό Κάτω Δρυς, κοντά στα Λεύκαρα, το 1134 μ.χ. Από μικρός ήθελε να αφιερωθεί στο Θεό. Οι γονείς του όμως τον αρραβώνιασαν και ετοιμάζονταν να τον παντρέψουν σε ηλικία 17 χρονών. Ο νεαρός Νεόφυτος φεύγει κρυφά από το σπίτι του και πηγαίνει στην Ιερά Μονή του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου για να γίνει μοναχός. Οι γονείς του τον βρίσκουν και τον ξαναφέρνουν πίσω. Με την επιμονή του κατάφερε να ξαναγυρίσει στο μοναστήρι μένοντας εκεί για λίγα χρόνια. Ακολούθως πήγε στους Αγίους Τόπους για προσκύνημα, ενώ ο ίδιος αναζητούσε να βρει μέρος να ασκητέψει. Τελικά γυρίζει στην Κύπρο και σε μια

σπηλιά στην περιοχή της Πάφου, στο Μελισσόβουνο, λαξεύει το κελί του, ονομάζοντας τη σπηλιά Εγκλειστρα και παίρνοντας ο ίδιος την προσωνυμία Έγκλειστος. Το σπήλαιο ήταν χωρισμένο σε δύο τμήματα. Το ένα μέρος το χρησιμοποιούσε για κατοικία και το άλλο το διαμόρφωσε σε ναό αφιερωμένο στον Τίμιο Σταυρό. Σε ηλικία 36 χρονών ο Νεόφυτος χειροτονείται πρεσβύτερος και ιδρύει μια μοναστική κοινότητα με 10 μοναχούς. Στα 65 του χρόνια λαξεύει στα ανώτερα μέρη του βράχου, την *Ανωτέρα Εγκλειστρα* όπου ανέβαινε για να ησυχάσει. Πεθαίνει γύρω στο 1219 μ.Χ και θάβεται στον τάφο που ο ίδιος είχε ετοιμάσει από πριν. (Τσικνόπουλος 1955: 11-45, Καππαή 1999: 15-18)

Ο Άγιος Νεόφυτος ζει τα δραματικά γεγονότα της πατρίδας του με τους εκάστοτε κατακτητές που περνούν από αυτήν. Μέσα από το πλούσιο συγγραφικό του έργο παίρνουμε πληροφορίες όχι μόνο για την κατάσταση που επικρατούσε στην Κύπρο κατά τις Σταυροφορίες αλλά και για τον τρόπο αντίδρασης του λαού της Κύπρου. Ο Άγιος Νεόφυτος αποφεύγει να αναφέρει γεγονότα καθαρά πολιτικής και στρατιωτικής σημασίας παρά μόνο εκείνα που έχουν σοκάρει τον ίδιο, μεταξύ των οποίων η μάχη στο Μυριοκέφαλο το 1176 μ.χ., η πτώση της Ιερουσαλήμ το 1187 μ.χ., η πτώση της Κύπρου από τον Ισαάκιο το 1184 μ.χ. και το Ριχάρδο Α΄ της Αγγλίας το 1191 μ.χ. και έπειτα στους Λατίνους και η πτώση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 μ.χ. (Galatariotou 1991: 205)

Το θέμα της κατάληψης της Κύπρου αρχικά από τον Ισαάκιο και από τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο αργότερα περιγράφεται εκτενώς στην επιστολή του Αγίου Νεοφύτου *Περί των κατά την χώραν Κύπρον σκαιών*, την οποία και θα αναλυθεί. Η αναφορά στα δώδεκα χρόνια συμφοράς στην επιστολή εγείρει ερωτηματικά για το χρόνο συγγραφής της. Σύμφωνα με κάποιους μελετητές για να βρεθεί ο χρόνος συγγραφής της θα πρέπει να προστεθούν δώδεκα χρόνια είτε στο

1184 μ.χ., όταν ξεκίνησε η τυραννία του Ισαάκιου Κομνηνού είτε στο 1191 μ.χ., όταν ξεκίνησε η φραγκοκρατία. (Εγγλεζάκης 1979-1980: 44). Οι περισσότεροι μελετητές την τοποθετούν στο 1196 μ.χ.

Η επιστολή ξεκινά με λογοτεχνικό τρόπο, δηλαδή με τη φύση που συμπάσχει στο δράμα της Κύπρου: «*Νεφέλη καλύπτει ἥλιον, καὶ ὀμίχλη ὄρη καὶ βουνούς δι' ὧν ἀπείργεται θάλψις καὶ φωταυγής ἡλίου ἀκτὶς χρόνῳ τινὲ*» εκφράζοντας την λύπη των Κυπρίων για τη θλιβερή τύχη της πατρίδας τους. Στη συνέχεια μας δίνονται πληροφορίες για τον Ισαάκιο Κομνηνό και το πώς κατέληξε στην Κύπρο. Ο Ισαάκιος, γόνος της οικογένειας των Κομνηνών αυτοκρατόρων του Βυζαντίου, φτάνει στην Κύπρο το 1184 μ.Χ. και πραξικοπηματικά καταλαμβάνει την εξουσία αποκαλώντας τον εαυτό του αυτοκράτορα της Κύπρου. Ο Ισαάκιος ήταν ανιψιός του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνού ο οποίος τον είχε στείλει ως στρατιωτικό διοικητή στα βασιλικά φρούρια της Αρμενίας όπου απέτυχε σε στρατιωτική επιχείρηση κατά των Αρμενίων και πιάστηκε αιχμάλωτος. Με τη συνδρομή του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Α΄ αφήνεται ελεύθερος, καταβάλλοντας λύτρα στους Αρμένιους. Αντί τότε να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη, όπως είχε διαταχθεί, φτάνει στην Κύπρο καταλαμβάνοντας την εξουσία. Κυβερνά με τυραννικό τρόπο για 7 χρόνια (*κρατεῖ αὐτὴν ἐπὶ χρόνους ζ'*) μέχρι το 1191 μ.Χ. Ο Άγιος Νεόφυτος αφηγείται με δραματικό τρόπο τα γεγονότα και αναφέρει για τον Ισαάκιο ότι «*ἐκάκωσε τὴν χώραν, διήρπασεν τοὺς βίους τῶν πλουσίων, τυράννησε τοὺς ἄρχοντες ἀκόμη καὶ τοὺς φίλους τοῦ ὥστε πάντα ἐν ἀμηχανία διαγείν*». Ο Νεόφυτος παρομοιάζει τον Ισαάκιο με τον άπιστο Σαλαδίνο παραλληλίζοντας τη συμφορά που βρήκε την Κύπρο με το δράμα της Ιερουσαλήμ. Με ειρωνικό ύφος ο Άγιος γράφει για την αποτυχία του Ριχάρδου (ὁ Ἑγκλινίας) και του Γερμανού αυτοκράτορα (ὁ Ἄλαμανίας) να απελευθερώσουν την Ιερουσαλήμ: «*οὐδὲ ἠυδόκησεν ἡ πρόνοια κύνas ἐξῶσαι καὶ λύκους ἀντεισάξει*».

Όπως μας πληροφορεῖ ο Άγιος, τα δεινά που υπέστησαν οι Κύπριοι ήταν τέτοια που και οι πλούσιοι ξέχασαν τον πλούτο τους, τα σπίτια τους, όλα τους τα υπάρχοντα και αναγκάστηκαν να φύγουν κρυφά σε ξένες χώρες και στην Κωνσταντινούπολη. Την περίοδο εκείνη η σκληρή φορολογία του λαού από την στρατιωτική διοίκηση σε συνδυασμό με την απάνθρωπη εκμετάλ-

Ο Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος.

λευση του λαού από τους δυνατούς, η απουσία παιδείας και η ηθική έκλυση του κλήρου είχε ως αποτέλεσμα αφενώς την εξαθλίωση του πληθυσμού και αφετέρου τον αποδεκατισμό του λόγω της μετανάστευσης. (Εγγλεζάκης 1979-1980: 33-34) Οι Κύπριοι είχαν απελπιστεί με τη διοίκηση και επιζητούσαν τρόπο απαλλαγής από τον Ισαάκιο. Όσοι δεν μπόρεσαν να φύγουν κι έμειναν, υπέστησαν «*τούς ἐτασμούς, τούς δημοσίους φυλακισμούς, τὴν ὀλκὴν τῶν ἀπαιτουμένων χρημάτων*». Στο τέλος της επταετίας «*προσβάλλει τὴν Κύπρο ὁ Ἰγκλίτερ*», ο βασιλιάς της Αγγλίας Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος. Ο ίδιος ξεκίνησε με μεγάλη πλοία στο πλαίσιο της Γ΄ Σταυροφορίας για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Ο Γερμανός αυτοκράτορας προτιμώντας την από ξηράς κάθοδο του προς τα Ιεροσόλυμα «*ἐν τίνι ποταμῷ ἀπεπνίγη*». Ο Ριχάρδος στο δρόμο για τα Ιεροσόλυμα καταλαμβάνει την Κύπρο. Αν η Κύπρος δεν ήταν «*τιθηνούσα μητέρα*» για το Ριχάρδο και το στρατό του, ο Άγγλος

Νεοφύτου πρότερον μοναχοῦ καὶ Ἐγκλείστου,
περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν

Νεφέλη καλύπτει ἥλιον, καὶ ὀμίχλη ὄρη καὶ βουνοῦς, δι' ὧν ἀπείργηται θάλαψις καὶ φωταυγῆς ἡλίου ἀκτῆς χρόνῳ τινί· εἶργει δὲ καὶ ἡμᾶς δώδεκα χρόνους ἤδη νεφέλη καὶ ὀμίχλη ἀλλεπαλλήλων δεινῶν τῶν τῆς χώρας συμβεβηκότων. Κρατηθείσης μὲν γὰρ τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τοῦ ἀθείου Σαλαχαντί, τῆς δὲ Κύπρου ὑπὸ Ἰσακίου τοῦ Κομνηνοῦ, μάχαι λοιπὸν καὶ πόλεμοι, ταραχαὶ καὶ ἀκαταστασίαι, λαφυραγωγίαι καὶ δεινὰ συναντήσεις, τὴν γῆν, ἐν ἧ ὀι δηλωθέντες ἤρξαν, κατεκάλυψαν νεφέλης καὶ ὀμίχλης πλέον· ἰδοὺ γὰρ ὁ ζωηφόρος τοῦ Κυρίου ἡμῶν τάφος, καὶ τὰ λοιπὰ ἅγια ἐδόθησαν τοῖς κυσί Μουσουλμάνοις, διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν· καὶ δακρύει ἐν τῆς τοιαύτης συμφορᾷ πᾶσα ψυχὴ φιλόθεος. Ταραχθέντα δὲ καὶ τὰ ἔθνη, καὶ βασιλεῖται κλιθεῖσαι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὁ Ἀλαμανίας φημί, καὶ ὁ Ἐγκλίνας, καὶ πᾶν ἔθνος σχεδόν, κεινῆνται ὑπὲρ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἤνυσαν οὐδέν· οὐδὲ γὰρ ἠυδόκησεν ἡ πρόνοια κύνας ἐξεῶσαι, καὶ λύκους ἀντεισάζει.

Καὶ ἰδοὺ ἰβ' χρόνους ἐπὶ τὸ χεῖρον τὰ κύματα κορυφῶνται· ἐπιτε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ἡμῶν ὁ πνευματικός, πρὸς ὃν δηλαδὴ ταῦτα ἐγράφοντες, τὰ δεινὰ μὴ ὑποφέρων βλέπειν τε καὶ ἀκούειν, καὶ ἐκ μέρους αὐτῶν πάσχειν, μετὰ πολλῆς περινοίας καὶ μηχανῆς, ἐξέφυγε χεῖρας μισοφύλου σὺν παντί τῷ λαῷ αὐτοῦ θεῖα ροπή, καὶ προσφοιτήσας Ἀγγέλῳ τῷ βασιλεῖ Κωνσταντινουπόλεως, προσεδέχθη ἐντίμως, καὶ τὸ Σεβαστοῦ γέρας ἐληφεν ἐξ αὐτοῦ· ἐγὼ δὲ τὴν ὑπόσχεσιν ἐκπληρῶν, ἰδοὺ σὺν Θεῷ γράφω καὶ τὰ ἐπιλοιπα ὡς ὑπεσχόμην, τοῖς ἐντυγχάνουσι παραδηλῶν τὴν ἐνεστώσαν δυσχέρειαν τῶν πραγμάτων, ἥτις ἄρα δυσχέρεια ποῦ δὴ καταλήξει, ἰδὲν οὐδεὶς ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἐμὴ μόνος ὁ ἐπιτιμῶν τῆς θαλάσσης καὶ τοῖς ἀνέμοις, καὶ γαλινηῶσιν. Ξένα τινὰ καὶ δησηκρόστα τὰ τῆς χώρας ταύτης συμβεβηκότα δεινὰ, καὶ τοιαῦτα, ὡς πάντας τοὺς αὐτῆς πλουσίους ἐπιλαθέσθαι πλοῦτου αὐτῶν, λαμπρῶν οἰκημάτων, συγγενῶν, οἰκετῶν, ἀνδραπόδων, πλήθους ποιμνίων, βουκολίων, λακινῶν, βρασημάτων παντοίων, χωρῶν σιτοφόρων, καὶ παμφόρων ἀμπελῶν, καὶ παραδείσων ποικιλίων, καὶ μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἀποπλεῦσαι λάθρα πρὸς χώρας ἀλλοδαπᾶς, καὶ πρὸς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων. Ὅσοι δὲ διαφυγεῖν οὐκ ἴσχυσαν, τίς ἰκανὸς ἐκτραγωδήσῃ τὰς θλίψεις αὐτῶν; τοὺς ἐτασμούς, τοὺς δημοσίους φυλακισμούς, τὴν ὄλην τῶν ἀπειτουμένων χρημάτων, μέχρι χιλιάδων τόσων καὶ τόσων; Ταῦτα δὲ συγκεχώρηται γενέσθαι, δι' ἀμαρτίας ὄγκον, ψήφῳ θεοῦ δικαίᾳ, ἵνα ταπεινωθέντες, καταξιωθῶμεν ἴσως συγγνώμης.

Χώρα ἐστὶν Ἰγκλιτέρρα, πόρρω τῆς Ρωμανίας κατὰ βορρᾶν, ἐξ ἧς νέφος Ἰγκλιῶν σὺν τῷ ἄρχοντι αὐτῶν, εἰς πλοῖα μεγάλα λεγόμενα νάκκας συνειελθόντες τὸν πλοῦν πρὸς Ἱεροσόλυμα ἔδρων· τότε γὰρ καὶ ὁ Ἀλαμάνων ἄρχων μετὰ ἐνεακοσίων χιλιάδων, ὡς φασί, στρατοπέδων, πρὸς Ἱεροσόλυμα καὶ αὐτὸς τὴν ὁρμὴν ἐποιεῖτο· παρελθὼν δὲ τὴν χώραν τοῦ Ἰκονίου, καὶ τὰ ἀνατολικά μέρη διερχόμενος, διεφθάρησαν τὰ στρατόπεδα τῷ μήκει τῆς ὁδοῦ, καὶ τῷ λιμῷ καὶ τῷ δίψει· ὁ δὲ

αὐτῶν βασιλεὺς ἐν τινὶ ποταμῷ ἀπεπνίγη ἐποχοῦμενος Ἰππῶ· Ἰγκλιτέρρ δὲ τῆς Κύπρου παραβλῶν, εὗρεν αὐτὴν ὁ πανάθλιος ὡς τῆθηνοῦσαν μητέρα· καὶ εἰ μὴ γέγονε τοῦτο, τὰ τοῦ Ἀλαμάνου ἴσως ἐμελλε πείσεσθαι καὶ αὐτός. Πῶς δὲ Κύπρον ἔλαω, ἐπιδρομάδην λέξω καὶ τοῦτο.

Ὡς ἐγένετο ἐν χρόσει ὁ ἐν μακαρίῳ τῆς λήξει εὐσεβέστατος βασιλεὺς Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς φρουρὸν στείλει τινα πρὸς τὰ βασιλικά φρούρια τῆς Ἀρμενίας, στέλλει τινὰ τῶν αὐτοῦ συγγενῶν κομιδῆ νέον, Ἰσακίον τοῦνομα· ὅς χρόνους τινὰς τὰ κάστρα περιφυλάξας, συνάπτει πόλεμον μετὰ τῶν Ἀρμενίων καὶ παρ' αὐτῶν ἀλωθεῖς, πιπράσκειται τοῖς Λατίνοις, οἱ δὲ σιδηροδέσμιοι αὐτὸν κατεχον χρόνους ἰκανοὺς· ἦν γὰρ τελευταῖος ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ ὁ θεὸς αὐτοῦ, ἐάσας τὴν βασιλείαν Ἀλέξῳ, τῷ υἱῷ αὐτοῦ, παιδαριῷ ὄντι καὶ αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν συμβασιλεύσας αὐτῷ Ἀνδρόνικος, ὁ θεὸς αὐτοῦ, ἀναίρει τὸ παιδάριον, κρατήσας τῆς βασιλείας· δυσωπηθεῖς δὲ παρὰ τῆς συγκλήτου βουλῆς στέλλει ἀμύπολλα λύτρα, καὶ ἐξαναίεται ἐκ Λατίνων τὸν ρηθέντα Ἰσακίον. Ὁς ἐλθὼν ἐν τῇ Κύπρῳ κρατεῖ αὐτὴν, καὶ φημίζεται βασιλεὺς, καὶ κρατεῖ αὐτὴν ἐπὶ χρόνοις ζ'· ἐκάκωσε δὲ οὐ τὴν χώραν ἀπλῶς, καὶ τῶν πλουσίων τοὺς βίους καθόλου διήρπασεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἰδίους ἄρχοντας αὐτοῦ ποινηλατῶν καθεκάστην καὶ θλίβων, ὥστε πάντας ἐν ἀμχανίᾳ διάγειν, καὶ τρόπον τινὰ ἐπιζητοῦντας φεῦξασθαι ἀπ' αὐτοῦ.

Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, ἰδοὺ καὶ Ἰγκλιτέρρ προσβάλλει τῇ Κύπρῳ, καὶ θάττον πρὸς αὐτὸν ἔδραμον πάντας. Τότε ὁ βασιλεὺς ἐρημος ἐναπομείνας λαοῦ, προῦδακε καὶ αὐτὸς χερσὶ τοῦ Ἰγκλιτέρρων, ὃν καὶ δῆσας σιδηροῦς, καὶ τοὺς αὐτοῦ θησαυροὺς διαπράσας σφόδρα πολλοῦς, καὶ τὴν γῶρην σκυλεύσας δεινῶς, ἀποπλεῖ πρὸς Ἱερουσαλήμ, πλοῖα καταλείψας τοῦ σχιδεύειν τὴν χώραν καὶ στέλλειν ὀπισθεν αὐτοῦ· τῷ δὲ βασιλεῖ Ἰσακίῳ κατακλείει σιδηροδεσμῶν ἐν καστelliῳ καλουμένῳ Μαρκάκτω. Κατὰ δὲ τοῦ ὁμοίου αὐτῷ Σαλαχαντίνου ἀνύσας μὴδὲν ὁ ἀλιτήριος, ἦνυσε τοῦτο καὶ μόνον, διαπράσας τὴν χώραν Λατίνοις, χρυσίου χιλιάδων λιτρῶν διακοσίων· διὸ καὶ πλοῦς ὁ ὀλολυγμός, καὶ ἀφόρητος ὁ καπνός, ὡς προείρηται, ὁ ἐλθὼν ἐκ τοῦ βορρᾶ, περιῶν ὁ θέλων δηλώσαι χατὰ μέρος καὶ ὁ χρόνος ἐπιλείπει.

Μαινομένης θαλάσσης ἐκ πολλῆς τρικυμίας καὶ πολλῆς καταιγίδος, οὐδὲν ἀποδέει νῦν τὰ τῆς χώρας ἡμῶν· μᾶλλον δὲ καὶ χεῖρον ἀγρίας θαλάσσης· ἐκεῖνης γὰρ τὴν ἀγριότητα, διαδέχεται γαλήνη· ἐνθάδε δὲ ὁ κλύδων καθεκάστην ἐπαύξει, καὶ τὸ ραγδαῖον αὐτοῦ τέλος οὐκ ἔχει· εἰ μὴ που ἀκούσειε· μέχρι τούτου ἐλεύση, καὶ οὐχ ὑπερβῆση, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεται σου τὰ κύματα. Ἐν τῇ Λευτικῇ βίβλῳ γέγραπται διαρρηθῆναι τὰ ἐν τῇ γῆ ἡμῶν συναντήσαντα πῆματα, ἥτοι πόλεμοι, ἦνται, σπορὰ διακενῆς, ὑπεναντίων ἐδωδῆ καμάτων ἡμῶν· καὶ ἡ ἰσχὺς ἡμῶν ἐγένετο εἰς οὐδέν· καὶ ἐγενόμεθα ὀλιγοστοί· καὶ λαὸς ἀλλότριος ἐπληθύνθη ἐν τῇ γῆ ἡμῶν· ἐπορεύθητε πρὸς μετὰ πλάγιον, λέγει ὁ θεός, κἀγὼ πορεύσομαι πρὸς ὑμᾶς ἐν θυμῷ πλαγίῳ. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει· εἰ μὴ ποῦ γὰρ τις νοσήσας χολανεῖ, οὐδ' ὁ ἰατρὸς ἐπάγει τομῆν μετὰ πικρίας καὶ καύσεως· δηλον ὅτι καὶ ἡμεῖς, εἰ μὴ ποῦ παλλὰ τὸν πανάγαθον ἰατρὸν ἡμῶν παρεπιγράναμεν, καὶ πλαγίως πρὸς αὐτὸν ἐπορεύθημεν, οὐκ ἂν καὶ αὐτὸς πλαγίως πρὸς ἡμᾶς διετέθη, σωτηριωδῶς καταπικραίνων ἡμᾶς.

βασιλιάς θα υπέφερε από τη Γερμανική εξουσία. Οι προθέσεις του Ριχάρδου για την Κύπρο δεν ήταν ξεκάθαρες. Ο ίδιος δεν επιθυμούσε να κρατήσει το νησί για τον εαυτό του, αλλά είχε σκοπό να το χρησιμοποιήσει για τη Σταυροφορία. (Nicolau-Konnari 2000: 60) Σύμφωνα με τον Νεόφυτο, οι Κύπριοι έτρεξαν να υποδεχτούν τον Ριχάρδο, ενώ ο Ισαάκιος «*ἔρημος ἑναπομείνας λαοῦ*», λόγω της συμπεριφοράς και της κτηνωδίας του, υποτάχτηκε τελικά στους Άγγλους, οι οποίοι τον κατέκλεισαν με σιδερένια δεσμά, φυλακίζοντας τον στο φρούριο Μάρκαππο και μαζεύοντας τα πλούσια λάφυρα του. Μετά από λίγο, ο Ριχάρδος θέλοντας να εκμεταλλευτεί την Κύπρο ακόμη περισσότερο για το προσωπικό του συμφέρον πωλεί το νησί στους Λατίνους έναντι διακοσίων χιλιάδων λίτρων χρυσίου. Η επιστολή κλείνει με μια αποτίμηση των αιτιών που προκάλεσαν τα πιο πάνω δεινά. Ο Άγιος Νεόφυτος τα θεωρεί ως αποτέλεσμα των αμαρτιών των Κυπρίων, οι οποίοι δοκιμάζονται από το Θεό με συμφορές και βάσανα για να ταπεινωθούν, συγχωρεθούν και πετύχουν τη σωτηρία τους.

Εξετάζοντας την επιστολή του Αγίου Νεοφύτου, απαραίτητος είναι και ο σχολιασμός των χαρακτηρισμών που αποδίδει ο Άγιος στους κατακτητές. Ο Άγιος Νεόφυτος μιλά για τον Ισαάκιο Κομνηνό και το Ριχάρδο με τα χειρότερα λόγια χρησιμοποιώντας εκφράσεις του τύπου «*τὴν χώραν σκυλεύσας δεινῶς*». Αναφέρει ακόμη ξεκάθαρα ότι το νησί ερημώθηκε. Ο Νεόφυτος παραλληλίζει τον Ισαάκιο με το Σαλαδινό, όπως κάνει και με τον Ριχάρδο τον οποίο επίσης αποκαλεί *πανάθλιον* και *ἀλιτῆριον*. Τα επίθετα αυτά δεικνύουν αισθήματα μίσους τα οποία έτρεφαν οι βυζαντινοί Κύπριοι απέναντι στους Δυτικούς αλλά και περιφρόνησης για τον τρόπο που αντιμετώπιζαν το θρησκευτικό ιδεώδες της Σταυροφορίας και τον ιπποτικό μύθο. Σε αντίθεση με το Ριχάρδο, ο Νεόφυτος δε χρησιμοποίησε ποτέ υβριστικό επίθετο για τον Ισαάκιο, αν και θεωρεί τη βασιλεία του στην Κύπρο «*ἀνταρτικὴν*». (Εγγλεζάκης 1979-1980: 38,76) Ωστόσο τον κρίνει για τις πράξεις του, αφού χώρισε την Κύπρο από τη Βασιλεύουσα και συμμάχησε με τους παγανιστές, μουσουλμάνους και Δυτικούς. (Galatariotou 1991: 212) Ο Ριχάρδος παρουσιάζεται ως ξένος εισβολέας, αλλά και ως Λατίνος. Τους Λατίνους ποτέ δεν τους αποκαλεί βαρβάρους, όπως κάνει με τους Μου-

σουλμάνους. Οι Λατίνοι είναι για αυτόν «*ἔθνη*», «*ἔθνος λατῖνον*», «*λαὸς ἀλλότριος*», «*Φράγκοι*». (Nicolau-Konnari 2000: 81-82). Επιπλέον ο Νεόφυτος αποφεύγει να αναφερθεί στις ανεπιτυχείς επαναστάσεις εναντίον των κατακτητών. (Nicolau-Konnari 2000: 81). Η πραγματικότητα είναι ότι στην Κύπρο, την περίοδο που εξετάζεται, οι επαναστάσεις που έγιναν, απέτυχαν εξαιτίας της πολιτικής του Ισαάκιου, ο οποίος εξόντωσε την τάξη των αρχόντων. Έτσι χωρίς ηγεμόνες δε ήταν δυνατή η οργάνωση επανάστασης και η προμήθευση στο λαό χρημάτων και όπλα για την υλοποίησή της.

Ως ιστορική πηγή, η επιστολή του Αγίου Νεοφύτου μπορεί να χαρακτηριστεί ως αξιόπιστη και μοναδικής σημασίας με πληθώρα πληροφοριών για το καθεστώς που επικρατούσε τότε στην νησί καθώς και για τα γεγονότα της Γ΄ Σταυροφορίας. Η μοναχική ιδιότητα του Αγίου δεν στέκεται εμπόδιο στο να χρησιμοποιήσει σκληρή γλώσσα κατά των κατακτητών, μέσα σε φυσιολογικά πάντα πλαίσια, περιφρονώντας και κακοχαρακτηρίζοντάς τους. Ο ίδιος, με αφορμή τις συμφορές της πατρίδας του, υπήρξε η φωνή του λαού, όπως και πηγή ενδυνάμωσης του. Ο Άγιος, προβάλλοντας τη θεολογική του θέση, αναφέρει πως ευθύνη για τα δεινά του τόπου έχουν οι ίδιοι οι Κύπριοι, αφού λόγω των αμαρτιών τους, ο Θεός τους δοκιμάζει με συμφορές και δεινά με απώτερο, όμως, σκοπό την επίτευξη της σωτηρίας τους. Αναμφίβολα ο Άγιος Νεόφυτος συνέβαλε σημαντικά στην πνευματική παραγωγή της Κύπρου, ενώ η παρουσία του σε μια τόσο δύσκολη περίοδο, υπήρξε ιδιαίτερη ευλογία για το νησί.

Η Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου στην Πάφο

Βιβλιογραφία:

Πρωτογενείς Πηγές

Νεόφυτος ο Έγκλειστος, *De calamitatibus Cypri: Περί των κατά την χώραν Κύπρον Σκαιών, Ελληνική Πατρολογία*, τ. 135, ΚΕ.Π.Ε, Αθήνα 2002, σελ.496-502.

Δευτερογενείς πηγές:

Εγγλεζάκης Βενέδικτος, Ο όσιος Νεόφυτος και αι αρχαι της εν Κύπρω Φραγκοκρατίας, *EKKE* 10 (1979-1980) 31-83.

Galatariotou Catia, 1991. *The making of a Saint. The life, times and sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge.

Καπατή Δημήτριος, 1999. *Άγιοι της Εκκλησίας μας*, Λεμεσός.

Nicolaou-Konnari Angel, 2000. *The conquest of Cyprus by Richard the Lionheart and its aftermath: a study of sources and legend, politics and attitudes in the year 1191-1192*, *EKKE* XXVI, 25-123.

Τσικνόπουλος Π. Ιωάννης, 1955. *Ο Άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού Μονή*, Πάφος: Έκδοση Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου.

Edbury P. (μτφρ.) Νικολάου - Κονναρή Άγγελ, 2003. *Το βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες, 1191-1374*, Αθήνα.

Λαός των αρμάτων

Ελληνοαλβανοί μισθοφόροι του 16ου αιώνα στην Κύπρο και η πολιορκία της Αμμοχώστου (16 Σεπτεμβρίου 1570 - 5 Αυγούστου 1571)

Χρυσοβαλάντης Κυριάκου
ΙΣΑ 2ο

Η Μεσόγειος του 16ου αιώνα ήταν ένα θέατρο πολέμου, καθώς η κατακερματισμένη από τη Μεταρρύθμιση και τις εσωτερικές διαμάχες χριστιανισμένη ζούσε υπό τη σκιά της επέκτασης του Ισλάμ. Στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς (κυβέρν. 1520-66), η ισχύς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άνοιγε τα σαγόνια της από την κεντρική Ευρώπη μέχρι τα στενά του Γιβραλτάρ. Η μείζων οικονομική και στρατιωτική σημασία που είχε η Κύπρος για τη Βενετία, οδήγησε στην αμυντική ενδυνάμωση του νησιού. Οι πηγές βρίθουν από αναφορές για τους «Αλβανούς Στρατιώτες» που εγκαταστάθηκαν από τη Γαληνοτάτη στο νησί, αφήνοντας τα αποτυπώματα της δράσης τους κατά τον πόλεμο της Κύπρου (1570-1).

Ποιοί, όμως, ήταν; Ποιά η προέλευσή τους; Πότε ξεκίνησαν οι σχέσεις τους με την Κύπρο; Και τί στοιχεία έχουμε γι' αυτούς, σχετικά με τη δράση τους κατά την πολιορκία της Αμμοχώστου;

Προέλευση και ταυτότητα

Οι Στρατιώτες, που στη Δύση έγιναν γνωστοί ως *Stradioti* ή *Estradiots* (Σάθας 1993: 35), ήταν ομάδες μισθοφόρων ελαφρών ιππέων. Στις πηγές απαντούν ως «Έλληνες», «Αλβανοί», «Αλβανέζοι», ή «Αρβανίτες» (Παυλίδης 1992: 345, Παταπίου 1998: 162-4), πράγμα που δημιουργεί σύγχυση για την ταυτότητά τους, υπογραμμίζοντας την ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης του θέματος.

Την εποχή αυτή, η ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων χαρακτηριζόταν από ένα μωσαϊκό των διαφόρων εθνικών ομάδων που ζούσαν εντός του κοινού περιβάλλοντος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο όρος «Αρβανίτης», αν και γενικά χρησιμοποιείται με αρνητική χροιά, δηλώνει ένα συγκεκριμένο εθνικό σύνολο της Βαλκανικής, κινούμενο μεταξύ ελληνικής και αλβανικής καταγωγής. Ζώντας για αιώνες απομονωμένοι στους ορεινούς όγκους της Πίνδου και της Ιλλυρίας, χωρισμένοι σε φάρες, απέκτησαν την ιδιότητα του σκληροτράχηλου πολεμιστή. Στους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου, πολλοί απ' αυτούς μετανάστευσαν στα νότια. Αρκετοί εγκαταστάθηκαν στην Πελοπόννησο, όπου εργάζονταν ως μισθοφόροι, αναμεμιγμένοι με το ντόπιο στοιχείο, πολλές

φορές δίγλωσσοι, μαχόμενοι εναντίον των κοινών εχθρών (Πέτρου 2003: 56-69).

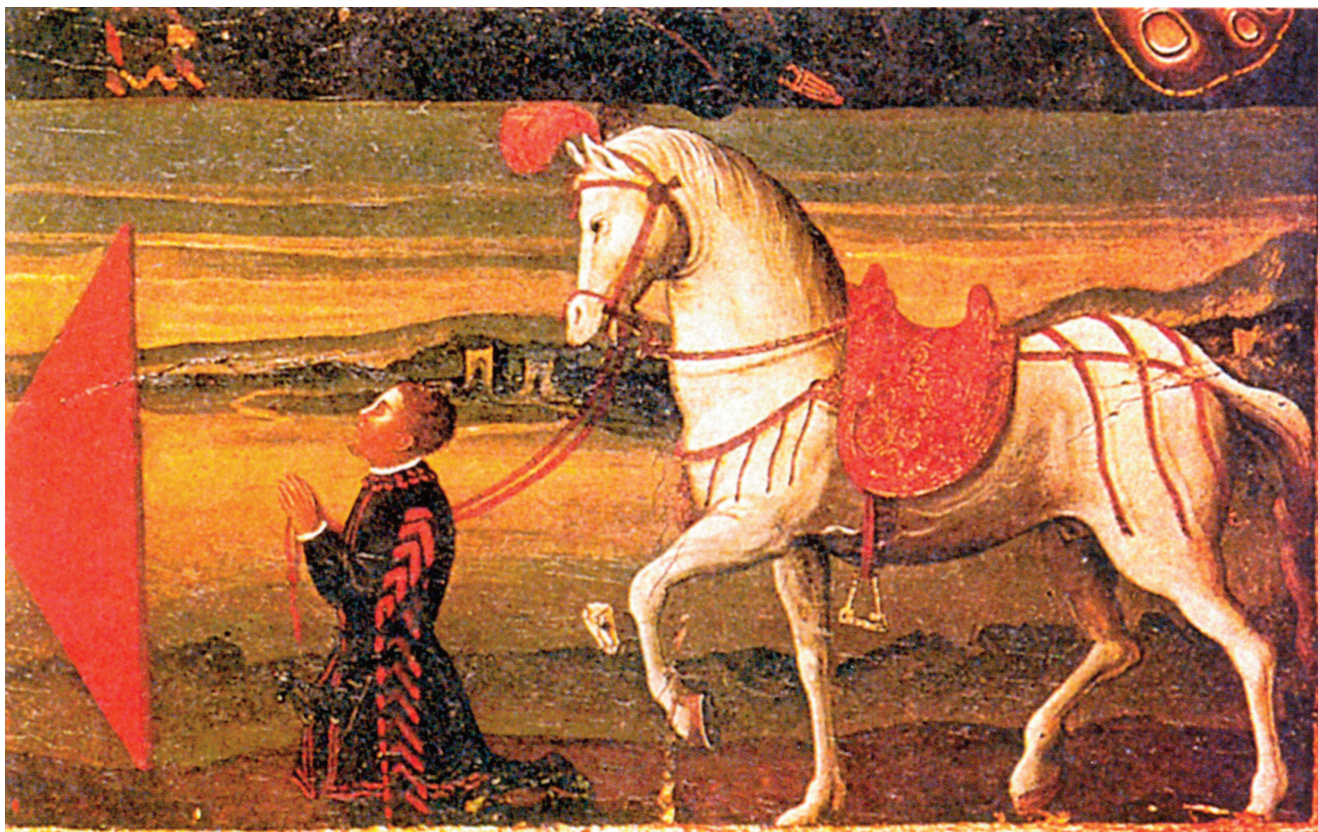
Η πτώση του Βυζαντίου το 1453 ήταν καταλυτική για τη μετέπειτα πορεία τους. Σε μια εποχή που η φύση του πολεμιστή δε γνώριζε αποκλειστική κρατική αρχή, Έλληνες και ελληνίζοντες Αλβανοί μαχητές ξενιτεύτηκαν μισθώνοντας τις υπηρεσίες τους για να ζήσουν μαχόμενοι κατά των Τούρκων.

Ξενιτεύτηκαν. Η λέξη «στρατιώτης», στην αρχαία της μορφή, σχετίζεται με το «στρατιωτικό βίο» κατά το Στράβωνα, ο οποίος διευκρινίζει ότι όσοι διάγουν τέτοια ζωή «πλανήτας είναι» (Σάθας 1993: 39). Δηλαδή στρατοκόποι, «αλήτες», με την αρχαία έννοια, δηλωτική για τον περιπλανώμενο. Άλλωστε και η ιταλική *strada* που ίσως συνθέτει το όνομα τους, ορίζει το δρόμο: του πρόσφυγα, του απάτριδος, του συνεχώς εν κινήσει. (Pappas [Internet], Παταπίου 1998: 163).

Στο Βυζάντιο, η ονομασία αυτή διατηρήθηκε για να χαρακτηρίσει κατά καιρούς σώματα ιππικού. Απόγονοι των βυζαντινών στρατιωτών και προνοιαίων διατήρησαν πολλά από τα χαρακτηριστικά του ακριτικού τρόπου του μάχεσθαι, δηλαδή του αιφνιδίου, κεραυνοβόλου ανταρτοπολέμου, που βασιζόταν στις επιδρομές, στις καταδρομές, τις ενέδρες και τις χωσιές. Συνήθιζαν μάλιστα να αποκόπτουν τα κεφάλια των εχθρών τους και να τα παρουσιάζουν στους εργοδότες τους για πληρωμή. Σε μια εποχή κατά την οποία οι Δυτικοί αντιλαμβάνονταν τον πόλεμο είτε ως βίαιες μάχες εκ παρατάξεως, είτε ως πολύμηνης πολιορκίες, οι μέθοδοι των Στρατιωτών κέρδισαν αμέσως τις εντυπώσεις. Από την Κύπρο ως την Ιταλία, τη Γερμανία, τη Γαλλία και τα σκωτικά υψίπεδα, οι Ελληνοαλβανοί μισθοφόροι έδωσαν το παρόν τους, πολεμώντας για τους ηγεμόνες της Ευρώπης (Pappas [Internet], Σάθας 1993: 23-35, 151-157, Παταπίου 1998: 162-166, Καρούκας 2003: 26-53).

Η παρουσία τους στην Κύπρο

Από τα ρωμαϊκά χρόνια ακόμη, Ιλλύριοι πολεμιστές τοποθετήθηκαν στα κυπριακά παράλια για να εκτελούν χρέη ακτοφυλάκων, προστατεύοντας το νησί από τις πειρατικές επιδρομές. Ενδιαφέρουσα είναι η

άποψη ότι η περιοχή Τιλλυρίας ονομάστηκε έτσι ακριβώς εξαιτίας των μισθοφόρων αυτών. Ο Μαχαιράς τους αποκαλεί «*λαόν των αρμάτων*» (Μαχαιράς 1982: 6, Παυλίδης 1992: 345, Σάθας 1993: 240).

Από τα τέλη του 15ου αιώνα, η Βενετία ενισχύει την Κύπρο με Στρατιώτες. Τούτο θα συνεχίσει καθ'όλη την Ενετοκρατία. Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι ήταν χίλιοι στον αριθμό και ότι περιπολούσαν στις παράλιες περιοχές, επιφορτισμένοι με την προστασία τους (Αρχιμ. Κυπριανός 1971: 271, Κωμοδίκης 2006: 193-194). Εάν κάποιο ύποπτο σκάφος ανιχνευόταν στον ορίζοντα, οι χωρικοί τους ειδοποιούσαν με φωτιές που άναβαν και τότε αυτοί κάλπαζαν προς την ακτή για να εξακριβώσουν την ταυτότητά του.

Ήταν διαιρεμένοι σε 15 έδρες, η κάθε μία υπό έναν *capitagno* και με γενικό διοικητή τους τον *governator*. Από την αναφορά του Domenico Trivisan (Trevisan) στα 1561, εμφανίζονται οι εξής έδρες: Κυθρέα, Λακατάμεια, Άγιος Σέργιος, Τρυπημένη, Μακράσυκα, Γαληνόπορνη, Ριζοκάρπασο, Κίτι, Επισκοπή (Λεμεσού), Αυδήμου, Κτήμα, Πόλη Χρυσοχούς, Λεύκα, Περιστερώνα και Λάπηθος. Μάλιστα μετά το 1540 και την οθωμανική κατάκτηση του Ναυπλίου, αρκετοί Ελληνοαλβανοί κατέφυγαν στο νησί, ιδρύοντας το χωριό *Avida de' Napolitani*, κοντά στο χωριό Αυγόρου (Παταπίου 1998: 176-178, 199-209, Αριστείδου 2000: 198-199).

Τα ωφελήματα τους ήταν σημαντικά αφού ήταν αφορολόγητοι, ενώ

παράλληλα τους χορηγούνταν γαίες από το κράτος. Σε αρκετές περιπτώσεις, μάλιστα, αναφέρεται ότι ασχολούνταν πιο πολύ με τη γεωργία απ' ό,τι με τα καθήκοντά τους. Όταν έμεναν άνεργοι αυτοί ή τα παιδιά τους πολλές φορές επιδίδονταν σε ληλασίες και ληστείες, όπως αναφέρει η Νάσα Παταπίου μέσα από μελέτη της στα βενετικά αρχεία (Παταπίου 1998: 160-170, 183-194).

Παρά ταύτα, η ανδρεία τους δε φαίνεται να τέθηκε ποτέ υπό αμφισβήτηση. Και όπως σε παλαιότερες εποχές η λαϊκή μούσα είχε υμνήσει τους ακρίτες για τα κατορθώματά τους, έτσι και τώρα τα Κυπριακά Άσματα τίμησαν τους απογόνους αυτών των ακριτών:

«η Κύπρο εν' εξακουστή που βγάλει παλληκάρια // βγάλει στρατιώταις μ' άππαρους, στρατιώταις με κοντάρια».

(Σάθας 1993: 83)

Στα τείχη της Αμμοχώστου, όπως θα δούμε πιο κάτω, οι Στρατιώτες φάνηκαν και με το παραπάνω αντάξιοι της φήμης τους.

Η πολιορκία της Αμμοχώστου

Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1570, η Λευκωσία αλώθηκε από τους Τούρκους. Μετά από 44 ημέρες πολιορκίας ο Λαλά Μουσταφά, σερασκέρης των σουλτανικών δυνάμεων του Σελίμ Β' (1524-74) κατάφερε να κάμψει την άμυνα της πρωτεύουσας του νησιού. Μοναδικό προπύργιο αντίστασης για τους Βενετούς, έμενε η Αμμόχωστος,

Το κάτω δεξιό μέρος της εικόνας της Δέησης, από τον Άγιο Γεώργιο των Ελλήνων στη Βενετία. Η εικόνα αφιερώθηκε από τους Στρατιώτες αδερφούς Μάνεση. Εδώ, παρουσιάζεται ο Γεώργιος Μάνεσης που είχε διατελέσει *capitagno* της Πάφου το 1554.

(Πηγή: Καρύκας 2003)

Βιβλιογραφία:

Πρωτογενείς πηγές:

Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, 1971. *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, (φωτοτυπική ανατύπωση: Ενετίσην 1788) Λευκωσία: Εκδόσεις Κ.Δ. Στεφάνου.

Γάττος Άγγελος, 1972. *Η διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571 εκ χειρογράφου τινος του στρατηγού Αγγελου Γάττου εξ Ορβιέττου, δημοσιευθείσα υπό του ιερέως Πολύκαρπου Καπιτζάνη, μεταφρασθείσα εκ του ιταλικού υπό του Φιλέλληνος Ιταλού Πέτρου Α. Δάνδολου*, β' έκδοση, Λευκωσία: Εκδόσεις Μορφωτικής Υπηρεσίας Υπουργείου Παιδείας.

Μαχαιράς Λεόντιος (μετάφραση Άντρος Παυλίδης), 1982. *Εξήγησις της Γλυκείας Χώρας Κύπρου η οποία λέγεται Κρόνακα, τουτέστιν Χρονικόν*, Λευκωσία: Εκδόσεις Φιλόκυπρος.

Γκραβούρα που παρουσιάζει έφιππο Στρατιώτη, ο οποίος φέρει ελαφρύ θώρακα, κοντάρι και στο κεφάλι είδος πύλου. (Πηγή: Καρύκας 2003)

υπό τις διαταγές του διοικητή Marcantonio Bragadin. Κατά τον Podocataro, η μόνη απάντηση που καταδέχτηκε να δώσει ο Bragadin στο τουρκικό τελεσίγραφο για παράδοση, ήταν απλά ένα χαμόγελο (Παυλίδης 1992: 385).

Στις αρχές του πολέμου, ο Πέτρος Ροντάκης, *governator* των Στρατιωτών και παλιός *capitagno* του Ριζοκαρπάσου, είχε συγκρουστεί με τους εισβολείς σε Πάφο, Λεμεσό, Λάρνακα, επιστρέφοντας στη Λευκωσία μαζί με τους άντρες του, έχοντας τις λόγχες κοσμημένες με τουρκικά κεφάλια (Παταπίου 1998: 195). Γλιτώνοντας από την καταστροφή της πόλης, κλείστηκε στην Αμμόχωστο μαζί άλλους *capitagni* του σώματος, που αναφέρονται στα κείμενα του Angelo Gatto, αυτόπτη μάρτυρα της πολιορκίας: Ιωάννης, Κόνδος και Ανδρέας Ροντάκης, Νικόλαος Βελάμης, Γεώργιος Σελίβας, Άγγελος Σπηλιώτης, Θωμάς Βλέσσας, Ιωάννης Λυκούσης, Γεώργιος Χέλμης κ.ά. (Γάττος 1972: 30, Παταπίου 1998: 196). Γενικά οι Ελληνοαλβανοί ιππείς ήταν γύρω στους 300 σε αριθμό, ανάμεσα στις 8.000 άντρες που παρέτασαν οι Βενετοί, έναντι των περίπου 200.000 οθωμανικών (Παυλίδης 1992:

386-387).

Κατά διαστήματα, μαζί με άλλες δυνάμεις των υπερασπιστών, έβγαιναν από τα τείχη παρενοχλώντας τους Τούρκους, πριν επιστρέψουν και πάλι στην ασφάλεια της Αμμοχώστου (Γάττος 1972: 43). Ο Bragadin δεν παρέλειπε να αμείβει την ανδρεία τους. Κάθε τουρκικό κεφάλι απέδιδε την τιμή των δύο δουκάτων, ενώ όποιος σκότωνε εχθρό αφού πρώτα τον έριχνε με τη λόγχη κάτω από το άλογο του, κέρδιζε πέντε δουκάτα.

«Η Αυτού Εκλαμπρότης [εννοεί τον Bragadin] διευθυνθείσα προς τον Αλβανόν [που είχε σκοτώσει κάποιον Τούρκο με ένα εντυπωσιακό χτύπημα] και αφαιρέσασα την μηλωτήν (γούναν) από των ώμων Αυτής την έθεσεν ιδίαις χερσίν επί των του Αλβανού λέγουσα: θέλεις φέρη αυτήν δείγμα της προς σε αγάπης μου».

(Γάττος 1972: 46)

Γεγονός που υπογραμμίζει την υψηλή μαχητικότητα των Στρατιωτών, είναι η ενέδρα που έστησαν στο τουρκικό ιππικό στη Μακράσυκα, σε απόσταση 22 χιλιομέτρων από την πολιορκημένη Αμμόχωστο, μεταφέροντας ουσιαστικά τον πόλεμο πίσω από τις γραμμές του εχθρού (Παταπίου 1998: 196, Παυλίδης 1992: 390).

Ο πόλεμος των αψιμαχιών και των βομβαρδισμών κράτησε μέχρι τις 21 Ιουνίου. Από τις 21 του Ιούνη και μετά, ο Λαλά Μουσταφά εξαπέλυσε 7 μεγάλες επιθέσεις, οι οποίες αποκρούστηκαν από τους αμυνόμενους με επιτυχία, καταφέροντας όμως να τους εξασθενήσουν (κυρίως λόγω της έλλειψης πυρίτιδας, τροφής και λειψανδρίας). Ο Gatto κάνει λόγο για ανασύνταξη δυνάμεων από τον Bragadin και τοποθέτηση μονάδων των Στρατιωτών σε σημεία που δέχονταν τρομερή πίεση (για παράδειγμα στο οχυρό Ριβελίνο) (Γάττος 1972: 69-94). Κατά τις επιθέσεις αυτές, οι απώλειες των υπερασπιστών ήταν μεγάλες – ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και ο Πέτρος Ροντάκης, που σκοτώθηκε από νάρκη στον πύργο του Ναυστάθμου (Παταπίου 1998: 175).

Οι αμυνόμενοι ζούσαν πια δραματικές στιγμές, αφού αναγκάζονταν την μέρα να υπερασπίζονται τις οχυρώσεις, ενώ τη νύχτα λαός και μάχιμοι επιδιόρθωναν τις ζημιές στα τείχη από τους κανονιοβολισμούς και τις επιθέσεις (Γάττος 1972: 80). Εντούτοις δεν έλειψαν τα ανδραγαθήματα, όπως αναφέρει ο Gatto :

«Ο εκλαμπρότατος κ. Έστωρ (...) εξήλθε (...) εις τα πλευράς του Ριβελλίνου μετά των Ιταλών, Αλβανών και Ελλήνων μαχόμενος επί

δύο ώρας, ίνα ανακτήσεται τα πτώματα των πεσόντων Χριστιανών και τα ενταφιάση. Και εν τη συμπλοκή ταύτη (...) κατέκτησε μίαν τουρκικήν σημαίαν (...) ο στρατηγός Νικόλαος Βελάμης, Αλβανός (...)

(Γάττος 1972: 83)

Ο Gatto εξυψώνει, βέβαια, τον αγώνα των υπερασπιστών της Αμμοχώστου, ως συμμετέχων σε αυτόν, παρουσιάζοντας τα ενετικά στρατεύματα ανώτερα των τουρκικών, επιδεικνύοντα «ανδρείαν, πίστην και υπομονήν» (Γάττος 1972: 91). Βέβαια, όσο κι αν θέλουμε να τον επιφορτίσουμε με μια μεροληπτική θεωρία των γεγονότων, τα ίδια τα συμβάντα μιλούν από μόνα τους. Είναι αλήθεια ότι ο στρατός του Λαλά Μουσταφά, που άλωσε τη Λευκωσία και κατέλαβε το υπόλοιπο νησί σε λιγότερο από 4 μήνες, καθλώθηκε σε μια σύγκρουση 11 μηνών κάτω από τα τείχη της Αμμοχώστου, έναντι των αμυνομένων, που όχι μόνο μειοψηφούσαν σε αριθμό, αλλά ούτε έλαβαν σχεδόν καμία βοήθεια ανεφοδιασμού ή ενίσχυσης από το χριστιανικό κόσμο. Η σφοδρή αντίσταση των ενετικών δυνάμεων (ανάμεσα τους και οι Ελληνοαλβανοί Στρατιώτες), υπογραμμίζεται και από το πιο κάτω. Σύμφωνα με τον Gatto, ο ίδιος ο Λαλά Μουσταφά, στη συνάντηση που είχε με τον Bragadin μετά την παράδοση της πόλης, αναφώνησε έξαλλος:

«Ειπέ μοι, σκύλε, διατί εκράτεις την πόλιν αφού εστερείσο μέσων διατροφής; Διατί δεν παρεδόθης πρό ενός μηνός, αλλά με έκαμες να χάσω 80.000 ανδρών εκ των καλλίστων, μάλιστα, ούς είχαν εν τω στρατοπέδω;»

(Γάττος 1972: 97)

Όσο κι αν η μαρτυρία τούτη με την παράθεση των τουρκικών απωλειών έχει διογκωθεί από τον Gatto για να εξάρει το μέγεθος της ενετικής αντίστασης, οι μανιώδεις σφαγές αξιωματικών και μαχητών στις οποίες προέβησαν οι Οθωμανοί μετά την κατάληψη της πόλης, είναι δηλωτικές για τις φθορές και τον ψυχολογικό αντίκτυπο που είχε γι' αυτούς ο πεισματικός αγώνας των πολιορκημένων. Ιδιαίτερως για τους Στρατιώτες, η φήμη της μαχητικότητας τους ήταν γνωστή από τα Βαλκάνια μέχρι τη δυτική Ευρώπη, όπως τεκμηριώνει μέσα από το έργο του ο Κ. Σάθας (Σάθας 1993). Οι μαρτυρίες που έχουμε γι' αυτούς σχετικά με την πολιορκία, απλά επιβεβαιώνουν τα όσα γνωρίζουμε για τις ικανότητές τους,

Strathiotti palikari

Η συνθηκολόγηση της 1ης Αυγούστου 1571 και η προδοτική στάση του Λαλά Μουσταφά, σημαδεύτηκαν από άγριες σφαγές. Ο Gatto αναφέρει περισσότερα από 350 κεφάλια Ιταλών, Ελλήνων και Αλβανών που μέτρησε σε πλατεία της Αμμοχώστου (Γάττος 1972: 100). Στις 6 Αυγούστου, ο capitano Μανώλης Σπηλιώτης, σύρθηκε από δύο Μαμελούκους στην πόλη, μαστιγώθηκε και απαγχονίστηκε. Έπειτα τον διαμέλισαν και πέταξαν τα κομμάτια του στα σκυλιά, μαζί με τον Lorenzo Tierolo που είχε παρόμοια τύχη (Γάττος 1972: 100, Παταπίου 1998: 197).

Στον απολογισμό του ο Gatto, παραθέτει 6 νεκρούς Ελληνοαλβανούς capitagni και 100 Στρατιώτες, 4 αξιωματικούς που τραυματίστηκαν, 7 αιχμαλωτισθέντες μαζί με 200 άντρες τους (Γάττος 1972: 107). Οι αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ρίχτηκαν στη φυλακή του πύργου του Εύξεινου Πόντου, ονομαστή για τις φρικτές συνθήκες διαβίωσης.

Κάποιοι απ' αυτούς, όπως τα αδέρφια Βελισάριος, Μάρκος και Βίκος από τη Μεθώνη, απελευθερώθηκαν το 1574, όταν ο βασιλιάς της Βλαχίας πλήρωσε ένα μέρος του ποσού των λύτρων που ζητούσαν οι Οθωμανοί. Αναγκάστηκαν να δανειστούν το υπόλοιπο ποσό, εκλιπαρώντας για οικονομική ενίσχυση, ώστε να γλιτώσουν και άλλους συγγενείς τους. Επιπρόσθετα, στις αναφορές τους αιτούνταν από το βενετικό κράτος να τους δοθεί κάποια θέση στο στρατό, για να καταφέρουν να ζήσουν με αξιοπρέπεια μέχρι το θάνατο τους (Παταπίου 2007: 9).

Κατά τη γνώμη μας, οι παρακάτω στίχοι που εξαίρουν τους θρυλικούς πολεμιστές, συνοψίζουν ό,τι αρμόζει να λεχθεί σ' έναν επίλογο, όχι μόνο επειδή ο συνθέτης τους ήταν ο ίδιος Στρατιώτης. Ο γενναίος Στρατιώτης πολεμά τους εχθρούς του και οι ελπίδες για σωτηρία φαίνονται μηδαμινές. Αν αποτύχει, κατά τον ποιητή, θα γίνει από μεγάλος μικρός και κανείς από τους συντρόφους δε θα του δίνει ούτε ψωμί, ούτε κρέας, ούτε μέλι, ούτε ρύζι.

«Nol s' o como la sarai
a scamper dal to nemisi;
de megallos resterei
si micros chie niun di amisi
gn psomi, crias, mel, o risi
no te la vor plio dari.

Ο Strathiotti palikari». (Μαλτέζου 2003: 32)

Βιβλιογραφία:

Δευτερογενείς πηγές:

Αριστείδου Χ. Αικατερίνη, 2000. «Ενίσχυση των οχυρώσεων και η εγκατάσταση Ελληνοαλβανών στρατιωτών στην Κύπρο (1514-1516)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τ. 16, Λευκωσία.

Καρούκας Πάντελης, 2003. Έλληνες σε ξένους στρατούς 1600 π.Χ. – 1815 μ.Χ., *Πολεμικές Μονογραφίες* τευχ. 34, Αθήνα: Επικοινωνίες Α.Ε.

Κωμοδίκης Κωνσταντίνος, 2006. *Οι πληροφορίες των βραχέων χρονικών για την Κύπρο. Η κατάταξη και ο σχολιασμός τους. Σύνομη ιστορία της Βυζαντινής και Μεσαιωνικής Κύπρου (324-1571)*, Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου.

Μαλτέζου Χρύσα, 2003. «Stradioti»: *Οι προστάτες των συνόρων*, Αθήνα: Έκδοση του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Acrinet.

Παταπίου Νάσα, 2007. «Τρεις υπερασπιστές της Αμμοχώστου το 1571 από τη Μεθώνη», *Χαραυγή*, Κυριακή 22 Ιουλίου, σελ. 8-9.

Παταπίου Νάσα, 1998. «Η κάθοδος των Ελληνοαλβανών Stradioti στην Κύπρο (15Τ αι.)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τ. 24, Λευκωσία.

Παυλίδης Άντρος, 1992. *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. 3, Εκδόσεις Φιλόκυπρος: Λευκωσία.

Πέτρο Αγγελική - Λουκία, 2003. «Οι «άγνωστοι» Αρβανίτες, Η εξέλιξη ενός βαλκανικού φύλου», *Ιστορικά Θέματα*, τευχ. 15.

Σάθας Κωνσταντίνος, 1993. *Έλληνες Στρατιώται εν τη Δύσει και αναγέννησις της ελληνικής τακτικής*, β' έκδοση, Αθήνα: Εκδόσεις Φιλόμυθος.

Pappas Nicholas C. J. *Stradioti: Balkan mercenaries in fifteenth and sixteenth century Italy* [Internet] http://www.shsu.edu/~his_ncp/Stradioti.html

Το Ευαγγέλιο κατά τον 17ο και 18ο αιώνα

Πετρούλα Χατζηττοφή
ΙΣΑ 4ο

Η αργυροχρυσοχοϊά, η τέχνη δηλαδή της κατεργασίας των πολύτιμων μετάλλων του χρυσού και του αργύρου για την κατασκευή κοσμημάτων και άλλων αντικειμένων αξίας, έχει να επιδείξει μια μακρά παράδοση στην Κύπρο, οι απαρχές της οποίας φτάνουν στα βάθη των αιώνων. Τη μεγαλύτερη όμως ανάπτυξή της, η κυπριακή αργυροχρυσοχοϊά, την γνωρίζει στην υπηρεσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας του νησιού, με το μεγαλύτερο μέρος των κειμηλίων εκκλησιαστικής αργυροχρυσοχοϊάς που εντοπίζονται σήμερα σε συλλογές Μουσείων, Εκκλησιών και ιδιωτών να ανήκει στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. Κατά την περίοδο αυτή, η αργυροχρυσοχοϊά, ως τέχνη εργαστηριακή και με επίκε-

ντρο την πρωτεύουσα, γνώρισε ιδιαίτερα μεγάλη ανάπτυξη, εξυπηρετώντας κυρίως τις ανάγκες της Εκκλησίας, η οποία είχε τη δυνατότητα να την τροφοδοτήσει είτε έμμεσα με τις δωρεές πιστών, είτε άμεσα ως χορηγός. Ανάμεσα στα άλλα, σωζόμενα έργα εκκλησιαστικής αργυροχρυσοχοϊάς, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σταχώσεις των Ευαγγελίων κατά το 17ο και 18ο αιώνα.

Το Ευαγγέλιο ή Ευαγγελιστάριο αποτελεί το σημαντικότερο βιβλίο στην ορθόδοξη τελετουργία, αφού περιέχει τις περικοπές των Ευαγγελίων με τη σειρά που διαβάζονται τις Κυριακές και τις γιορτές. Η συμβολική αυτή αξία του Ευαγγελίου οδήγησε στην διακόσμησή του με πολυτελή υλικά από τους πρώτους ήδη χριστιανικούς αιώνες, οπότε και οι κώδικες αντικαθιστούν τα ειλητάρια. Εξαιτίας μάλιστα και της ιδιαίτερα κατάλληλης φύσης τους, οι σταχώσεις των Ευαγγελίων, δηλαδή οι επενδύσεις των καλυμμάτων τους, έφεραν πάντοτε διακόσμηση πλούσια και λαμπερή.

Κατά το 17ο και 18ο αιώνα παρουσιάζονται στην Κύπρο διάφοροι τύποι σταχώσεων, οι οποίοι μπορούν να διαχωριστούν τόσο ως προς τη μορφή και τη διάταξη των ελασμάτων στο κάλυμμα του Ευαγγελίου, όσο και ως προς τη θεματολογία που παρουσιάζουν. Σε γενικές γραμμές, κατά το 17ο αιώνα φαίνεται να επικρατούν οι σταχώσεις που αποτελούνται από διάφορα ελάσματα σε έκτυπη και εγχάρακτη τεχνική, προσηλωμένα στο εξώφυλλο του Ευαγγελίου: το κεντρικό, οκτάπλευρο συχνά

1

2

3

4

5

έλασμα παρουσιάζει συνήθως την Ανάσταση, ενώ οι τέσσερις γωνίες της στάχωσης κοσμούνται με ελάσματα τριγωνικά, πολύλοβα ή σχήματος Γ, που συνήθως φέρουν παραστάσεις των τεσσάρων Ευαγγελιστών. Το κεντρικό έλασμα μπορεί να πλαισιώνουν εκατέρωθεν ημικυκλικά, τρίλοβα ελάσματα με παραστάσεις αγίων ή του Ευαγγελισμού, ενώ στο κάτω μέρος του κεντρικού ελάσματος εμφανίζονται συχνά οι αφιερωματικές επιγραφές, που όμως πολύ σπάνια φέρουν το όνομα του τεχνίτη. Κλασικό παράδειγμα Ευαγγελίου με τη συγκεκριμένη μορφή διακόσμησης, η οποία είναι επίσης χαρακτηριστική στον ελληνικό χώρο από τα μέσα του 18ου αιώνα (Οικονομάκη – Παπαδοπούλου 1980: 9), αποτελεί το Ευαγγέλιο από την Εκκλησία του Αγίου Σάββα (εικ. 1, Παπαγεωργίου 1995: 35). Σε αυτό απεικονίζονται σε ανάγλυφες παραστάσεις στο κέντρο η Ανάσταση με τη μορφή της εις Άδου Καθόδου και στις γωνίες ολόσωμοι και καθισμένοι οι τέσσερις Ευαγγελιστές με τα σύμβολά τους. Η Ανάσταση δορυφορείται από δύο επίσης ολόσωμους Αγίους: τον Άγιο Ευθύμιο στα αριστερά και τον Άγιο Σάββα στα δεξιά, του οποίου η απεικόνιση σίγουρα συνδέεται με το γεγονός ότι ο ναός είναι αφιερωμένος στο όνομά του.

Ο βασικός τύπος διακόσμησης του Ευαγγελίου με προσηλωμένα ελάσματα, όπως έχει περιγραφεί πιο πάνω, παρουσιάζεται βέβαια και σε διάφορες παραλλαγές. Έτσι, οκτάγωνο έλασμα στο κέντρο του εξώφυλλου του Ευαγγελίου από την Εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ Τρυπιώτη στη Λευκωσία (εικ. 2) απεικονίζει επίσης την Ανάσταση, αλλά αυτή τη φορά τα ελάσματα των τεσσάρων γωνιών παρουσιάζουν πολυπρόσωπες σκηνές της Καινής Διαθήκης: στην πάνω αριστερή γωνιά εικονίζεται η Αποκαθήλωση και στην πάνω δεξιά γωνιά ο Επιτάφιος Θρήνος, ενώ κάτω αριστερά διακρίνονται οι Μυροφόρες μπροστά στο Κενό Μνήμα και δεξιά το Μη μου Άπτου. Αφού ο ναός είναι αφιερωμένος στον Αρχάγγελο Μιχαήλ, αυτή τη φορά δεξιά και αριστερά της Ανάστασης παρασταίνονται οι Αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ αντίστοιχα (Παπαγεωργίου 1995: 36-7).

Η ίδια βασική διάταξη με αυτή που έχει αναλυθεί πιο πάνω, αλλά με τη Σταύρωση στο κέντρο, συναντάται επίσης συχνά κατά το 17ο αιώνα και αργότερα. Στα τέλη του 17ου με αρχές του 18ου αιώνα χρονολογείται ένα Ευαγγέλιο από το Ναό της Παναγίας στη Γαλάτα (εικ. 3), στο οποίο κεντρικό μοτίβο αποτελεί η Σταύρωση. Στις κεραίες του σταυρού συναντούνται τα σύμβολα των τεσσάρων Ευαγγελιστών, κι έτσι, στα ελάσματα σχήματος Γ των γωνιών, εικονίζονται ολόσωμοι και πλάγιοι όχι οι Ευαγγελιστές, των οποίων η παρουσία

6

7

έχει ήδη υποδηλωθεί, αλλά στο πάνω μέρος οι Απόστολοι Πέτρος (αριστερά) και Παύλος (δεξιά), και στο κάτω μέρος οι Άγιοι Ιάκωβος (αριστερά) και Ιωάννης (δεξιά). Παράλληλα, εντοπίζεται και πάλι παράσταση του Ευαγγελισμού, με τον Αρχάγγελο Γαβριήλ στα αριστερά του Σταυρού και την Παναγία στα δεξιά. Ξεχωριστό στοιχείο στο Ευαγγέλιο αυτό αποτελούν τα σύμβολα, που τοποθετούνται ως ανεξάρτητα ελάσματα στον κενό χώρο πάνω και κάτω από το Σταυρό: πάνω από το Σταυρό και σε αντιστοιχία με τον κάθετο άξονά του, εντοπίζεται, στην άκρη σχεδόν του εξώφυλλου, ένα κεφάλι εξαπτέρυγου, ενώ πιο κάτω και πλάγια βρίσκονται τα κοσμικά σύμβολα του ήλιου και της σελήνης. Κάτω από το Σταυρό και στις ίδιες ακριβώς θέσεις, για λόγους συμμετρίας, εικονίζονται δύο οκτάκτινα αστέρια, ενώ στην κάτω άκρη του εξώφυλλου θα υπήρχε και πάλι ένα κεφάλι εξαπτέρυγου, το οποίο έχει χαθεί (Περδίκη 2000: 440-1).

Κατά τον 18ο αιώνα συνεχίζεται η παραγωγή σταχώσεων με προσηλωμένα ελάσματα, ενώ τείνει να επικρατήσει ως κεντρικό μοτίβο στο εξώφυλλο η

1. Ναός Αγίου Σάββα, Λευκωσία, 17ος αιώνας
2. Ναός Αρχ. Μιχαήλ, Τρυπιώτη, Λευκωσία, 17ος αιώνας
3. Ναός Παναγίας, Γαλάτα, τέλη 17ου – αρχές 19ου αιώνα
4. Ιερά Μονή Παναγίας Χρυσορροιάτισσας, 1777
5. Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, 1778
6. Ι. Μονή Κύκκου, 1737
7. Ι. Μονή Παναγίας Χρυσορροιάτισσας, 1799

Ναός Τιμίου Σταυρού, Πεδουλάς, 1778

Ανάσταση και στο οπισθόφυλλο η Σταύρωση. Πέρα όμως από τον τύπο της στάχωσης με προσηλωμένα ελάσματα, κατά τον 18ο αιώνα γίνεται πιο έντονη η παρουσία των Ευαγγελίων με σταχώσεις από μονοκόμματο έλασμα. Ως προς τη θεματολογία και τη μορφή της διακόσμησης, στην κατηγορία αυτή σταχώσεων μπορούν να εντοπιστούν, στο χώρο κυρίως του εξωφύλλου, τουλάχιστον τέσσερις διαφορετικές τάσεις, μία μάλιστα από τις οποίες αποτελεί μίμηση της στάχωσης με τα προσηλωμένα ελάσματα και των θεμάτων της (εικ. 4, Παπαγεωργίου 1995: 42).

Ένας δεύτερος τύπος διακόσμησης της στάχωσης με μονοκόμματο έλασμα παρουσιάζεται χαρακτηριστικά σε Ευαγγελίου του 1778 από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου (εικ. 5, Παπαγεωργίου 1995: 43-4), όπου στο κέντρο του εξωφύλλου παριστάνεται η Ανάσταση δυτικού τύπου, και περιμετρικά απεικονίζονται Απόστολοι και Άγιοι σε ορθογώνια διάχωρα, με τις γωνίες να καταλαμβάνονται από τους τέσσερις Ευαγγελιστές. Διακόσμηση του ίδιου τύπου εντοπίζεται, ανάμεσα σε άλλα Ευαγγέλια, και στο εξώφυλλο του Ευαγγελίου

του 1778 από το Ναό του Τιμίου Σταυρού στον Πεδουλά (εικ. 6), όπου πάνω από την Ανάσταση ξεχωρίζει η απεικόνιση του Παλαιού των Ημερών και του Αγίου Πνεύματος ως περιστεράς, ανάμεσα σε νεφέλες, φτερωτούς τροχούς και αγγέλους (Περδίκης 2000: 438-9).

Στον τρίτο τύπο διακόσμησης της στάχωσης από μονοκόμματο έλασμα, ως κεντρική παράσταση του εξωφύλλου, κυριαρχεί και πάλι η Ανάσταση, πλαισιωμένη αυτή τη φορά από πολυπρόσωπες σκηνές σε ορθογώνια διάχωρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Ευαγγέλιο του 1737 από την Ιερά Μονή της Παναγίας του Κύκκου (εικ. 7), όπου την Ανάσταση περιβάλλουν σκηνές από τα Πάθη και οι τέσσερις Ευαγγελιστές στις γωνίες, ενώ στο οπισθόφυλλο την κεντρική παράσταση του όρθιου και μετωπικού Αγίου Σάββα πλαισιώνουν στο πάνω μέρος ο Ευαγγελισμός, δεξιά και αριστερά σκηνές από τη ζωή και τα θαύματα του Αγίου, και κάτω η επιγραφή της δωρεάς του Ευαγγελίου (Παπαγεωργίου 1995: 40-1). Ενδεικτικό είναι πάντως το γεγονός πως ο τύπος αυτός της στάχωσης είναι επίσης διαδεδομένος στα εργαστήρια της Τρανσυλβανίας από τα τέλη του 17ου ως τα μέσα του 18ου αιώνα (Περδίκης 1997: 20), ενώ παρουσιάζεται την εποχή αυτή και στην Ελλάδα (Οικονομάκη – Παπαδοπούλου 1980: 6).

Τελευταίο τύπο διακόσμησης, που εντοπίζεται σε σχέση με αυτού του είδους τη στάχωση, αποτελεί η απεικόνιση σκηνών, οι οποίες καταλαμβάνουν ολόκληρη την επιφάνεια του μονοκόμματος ελάσματος. Η περίπτωση αυτή διακόσμησης απαντάται χαρακτηριστικά σε Ευαγγέλιο του 1799 από την Ιερά Μονή της Παναγίας Χρυσορροϊτίσης (εικ. 8), όπου στο εξώφυλλο εικονίζεται η Βαϊοφόρος και στο οπισθόφυλλο ο Μυστικός Δείπνος (Παπαγεωργίου 1995: 49-50).

Κλείνοντας την αναφορά στα Ευαγγέλια του 17ου-18ου αιώνα, είναι σημαντικό να τονιστεί η ποικιλία που χαρακτηρίζει την εποχή αυτή ως προς τη μορφή και τη θεματολογία των σταχώσεων, στις οποίες έχουν εντοπιστεί εδώ μόνο κάποιες γενικές κατευθύνσεις. Αν και η αποσπασματικότητα του υλικού αποτελεί σημαντικό πρόβλημα, μια πιο ενδελεχής μελέτη των σωζόμενων έργων του κλάδου της εκκλησιαστικής αργυροχρυσοχοΐας είναι σίγουρα επιβεβλημένη, αφού αυτή αποτελεί τον κυριότερο τομέα ανάπτυξης της αργυροχρυσοχοΐας στο νησί και, καθώς η κειμήλια της μπορούν συχνά να τοποθετηθούν με ακρίβεια στο χρόνο, οι πληροφορίες που έχει τη δυνατότητα να αντλήσει από αυτά ο μελετητής σχετικά με την τέχνη και την τεχνική, είναι αναμφισβήτητα πολλές.

Βιβλιογραφία:

Οικονομάκη-Παπαδοπούλου, Γ. 1980: *Εκκλησιαστικά αργυρά*, Αθήνα.

Παπαγεωργίου, Α. 1995: Η αυτοκέφαλος *Εκκλησία της Κύπρου. Κατάλογος έκθεσης*, Λευκωσία.

Περδίκης, Σ. Κ. 1997: *Οδηγός επισκεπτών Μουσείου Ιεράς Μονής Κύκκου*, Λευκωσία.

Περδίκης, Σ. Κ. 2000: [Χωρίς τίτλο] στο: Α. Μιχαηλίδου (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου: 2000 χρόνια τέχνης και αγιότητας*, Λευκωσία, 440-1.

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ - ΕΡΕΥΝΕΣ 2007

όπου συμμετείχαν φοιτητές του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας - μέλη του Ομίλου Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου

Ανασκαφή του Πανεπιστημίου Κύπρου στη θέση Μαρτσέλλο, Κούκλια - Παλαίπαφος (υπό τη διεύθυνση της Καθηγήτριας Μαρίας Ιακώβου)

«Μέθοδοι και Τεχνικές της Υποβρ. Αρχ. Έρευνας» - Εκπαίδευση - Dreamer's Bay, Ακρωτήρι (υπό τη διεύθυνση της Καθηγήτριας Δρ. Στυλιανής Δεμέστιχα)

Ανασκαφή του Πανεπιστημίου της Αριζόνα στο Πολιτικό (υπό τη διεύθυνση του Καθηγητή Dr. Steven Falconer)

Ανασκαφή του Πανεπιστημίου του Τορόντο και του Cornell University στη Αγία Βαρβάρα (υπό τη διεύθυνση του Καθηγητή Dr. Sturt Manning και της Dr. Carol McCartney)

Ανασκαφή του Πανεπιστημίου του Εδιμβούργου στην Σουσκιού-Λαόνα (υπό τη διεύθυνση του Καθηγητή Dr. Edgar Peltenburg)

Ές γῆν ἑναλίαν Κύπρον...
19-26 μαρτίου 2007 - σκαλί αἰγλαντζιάς
ἐκθεση τοῦ ομίλου ἀρχαιολογίας πανεπιστημίου κύπρου